

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

HZ. İBRAHİM'DE İSPÂT-I VÂCİP

Esra KARAKEÇİLİ

ŞANLIURFA-2019

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HZ. İBRAHİM'DE İSPÂT-I VÂCİP

Esra KARAKEÇİLİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt GÖKÇE

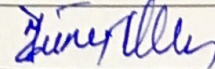

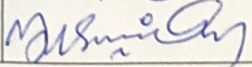
ŞANLIURFA-2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ ONAY SAYFASI

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Kelam) 155230017 numaralı Esra KARAKEÇİLİ'nin hazırladığı "Hz. İbrahim'de İspat-ı Vacip" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 21/06/2019 tarihinde, saat 13:00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

21/06/2019

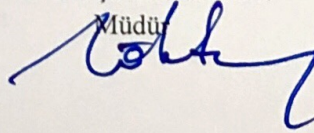
Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE	KABUL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Veysel KASAR	KABUL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Hacer ŞAHİNALP	KABUL	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

05.08.2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN

Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı	Esra KARAKEÇİLİ
Öğrenci Numarası	155230017
Enstitü Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri (Kelam)
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe)	Hz. İbrahim'de İspat-ı Vacip

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 66 sayfalık kısmına ilişkin, 17/05/2019 tarihinde şahsım/danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı %22'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları dahil,
- 2- Kaynakça dahil
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 6 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

17/05/2019
Esra KARAKEÇİLİ

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 17/05/2019

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE/Danışman

ÖZET

(HZ.İBRAHİM'DE İSPÂT-I VÂCİP)

KARAKEÇİLİ, Esra

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. M. Cüneyt GÖKÇE

Mayıs 2019, 66 sayfa

Hz. İbrahim (a.s.)'in Kur'an-ı Kerim'deki kızasına baktığımızda zengin, onun takdire şayan bir kişiliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'de yirmi beş surede bulunan iki yüz kırk beş ayet, Hz. İbrahim (a.s.) ile ilgilidir. Bu surelerden biri de Hz. İbrahim (a.s.)'in ismini taşır. Bu ayetlerin analizlerini yaptığımızda onun örnek model oluşunu, çok sağlam, sarsılmaz inanç biçimini ve yaşam tarzını kolayca fark edebiliriz. Birçok peygamber onun soyundan gelmiştir. Bundan dolayı peygamberlerin atası olarak nitelendirilir. O ; “Allah'ın dostu,” “Halilullah” olarak isimlendirilir.

Bu çalışmamızda Hz. İbrahim'in Kur'an-ı Kerim'de geçen kızası ele alınarak onun vâcibul vücûd, varlığı kendiliğinden bir tek olan Allah'ı arayışı, Allah'ı akıl yoluyla buluşu ve sonra kavmine isbât-ı vâcib yani deliller getirerek Allah'ın varlığını ispatlaması üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Hz. İbrahim'in dini tebliğde kullandığı yöntem ve metotlar ile bu uğurda verdiği tevhit mücadelesi Kur'an-ı Kerim ışığında açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hz. İbrahim, inanç, Tevhit, Halilullah.

ABSTRACT
ACCORDING TO PROPHET ABRAHAM DEMONSTRATION OF
THE EXISTENCE OF GOD

KARAKEÇİLİ, Esra

Master's Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Asist. Prof. Dr.. M. Cüneyt GÖKÇE

May 2019, 66 pages

When we look at the story of the Prophet Abraham in the Holy Qur'an, we see that he has a rich, admirable character. Two hundred and forty-five verses in twenty-five chapters of the Quran relate to Prophet Abraham. One of these chapters bears the name of Prophet Abraham. When we analyze these verses, we can easily recognize his exemplary model, his solid, unweaving belief and way of life. Many prophets came from his descendants. For this reason, he is described as the ancestor of the prophets. He is referred to as the "friend of Allah" "Khalilullah".

This study, relying on its story in the Qur'an, focuses on Prophet Abraham's search for God, the necessary existent (*wajib al-wujud*), and his discovery of Him through his intellect, along with the proofs (*ithbat al-wajib*) he would bring to his community towards proving God's existence. In addition, the approach and method Prophet Abraham employed in propagating Islam and the struggle he endured for the Unity of God (*tawhid*) are elaborated on in light of the Quran.

Key Words: Abraham, Belief, Tawhid, Khalilullah.

HZ. İBRAHİM'DE İSPÂT-I VÂCİP
İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	IV
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ	V
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM'İN HAYATI VE YETİŞTİĞİ ÇEVRE

1.1. HZ. İBRAHİM'İN HAYATI.....	3
1.1.1. Soy Kütüğü, Doğum Yeri ve Zamanı.....	4
1.1.2. Hz. İbrahim'in Yetiştği Bölgedeki Dini Durum.....	5
1.1.2.1. Bâbil	5
1.1.2.2. Ur.....	6
1.1.2.3. Harran ve Urfa.....	8
1.1.3. Hz. İbrahim'in Allah'ı Arayışı	10
1.1.4. Hz. İbrahim (a.s.)'in Putlarla Mücadelesi.....	16
1.1.5. Hz. İbrahim'in Nemrut'la Tartışması	23
1.1.6. Hz. İbrahim'in Tevhid Mücadelesi.....	26
1.1.7. Hz. İbrahim'in Babası İle Mücadelesi	32
1.1.8. Hz. İbrahim (a.s.)'in Kavmine Tebliği	35

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM'DE İSBÂT-I VACİB

2.1. İSBÂT-I VÂCİB.....	41
2.1.1. İsbât	41
2.1.2. Vâcip	41

2.2. ALLAH'IN VARLIĞINI VE BİRLİĞİNİ İSPATLAYAN DELİLLER ..	43
2.2.1. Gaye ve Nizam Delili (Teolojik Delil)	43
2.2.2. Kozmolojik Deliller.....	43
2.2.3. Fıtrat Delili	44
2.2.4. Ontolojik Delil.....	44
2.2.5. Temânu Delili.....	45
2.2.6. Ekosistem Delili	45
2.2.6. Tevârud Delili.....	45
2.3. HZ. İBRAHİM İSBAT-I VACİP VE TEBLİĞ METODU.....	46
2.3.1. Hz. İbrahim (a.s.)'in İsbat-ı Vacip İçin Kullandığı Deliller	46
2.3.1.1. Hudus Delili	47
2.3.1.2. İmkân Delili.....	49
2.3.2. Hz. İbrahim'in Tebliğ Metotları	50
2.3.2.1. Anlatım Metodu	52
2.3.2.2. Tartışma Metodu	53
2.3.2.3. Soru- Cevap Metodu:	54
2.3.2.4. Gözlem ve Deney Metodu.....	54
2.3.2.5. Karşılaştırma Metodu	56
2.3.2.6. Dua Metodu.....	56
2.4. BAZI İSLÂM ÂLİMLERİNİN İSBAT-I VACİP YORUMLARI.....	58
2.4.1. İmam Maturidî'nin Yorumu	58
2.4.2. İmam Eş'âri'nin Yorumu	59
2.4.3. Razi'nin Yorumu	59
SONUÇ.....	61
KAYNAKÇA	63

KISALTMALAR

AS	Aleyhi's selâm
C	Cilt
CC	Celle Celaluhu
VB	Vebenzeri
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ED	Editör
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
YY	Yüzyıl
BKN	Bakınız
MÖ	Milâttan önce
HZ	Hazreti
HAZ	Hazırlayan
BS	Baskı

GİRİŞ

Yaşam boyunca insanın varlığının en temel özelliklerinden biri düşünerek yaşamaktır. Her insan kendi öz benliğindeki izlenimleriyle bulunmuş olduğu toplum içerisinde aldığı bilgi ve kültürü, akli sayesinde algılayarak bunun doğruluğu ve yanlışlığı yargısına varır. Doğruyu ve yanlış ayırt etmeye çalışır. Böylece “Nerden geldim?” “Ne yapıyorum?” ve “Nereye gideceğim?” sorularına cevap arar. Var olan ve varlığı hissetme düşüncesine hâkim her insan, bu soruları kendisine sorar. Ancak herhangi bir ilham kaynağı tarafından aydınlanmasa da saf akıl şeklinde devam eden bu diyalog, doğru veya yanlış ama mutlaka kendisini tatmin edecek bir cevaba ulaştırır.

İnsanlık tarihi boyunca Allah’ın varlığı tartışılmıştır. İsbât-ı Vâcip fikri yani varlığı kendinden olan hiçbir şeye muhtaç olmayan zorunlu varlığın delillendirilmesi fikri, tek Tanrı inancını benimseyen dinler vasıtası ile olmuştur.

Allah’ın varlığına inanmak veya Allah’ın varlığını inkâr etmek, geçmişten bu yana insanlarda zuhur edegelmiş bir durumdur. Allah bu inancı peygamberleri vasıtasıyla insanlara açıklamıştır. Hz İbrahim (a.s.) de Allah’ın varlığını ispatlamak, insanlara doğruya ulaştırmak için seçilmiş peygamberlerdendir. O, Allah’ın varlığını kendi saf aklıyla bulmuş ve insanlara delil sunarak bunu ispatlamaya çalışmıştır.

Bizim araştırmamızın konusu “Hz. İbrahim (a.s.)’de isbât-ı vacip”tir. Çalışmamızın sınırlarını en başta Kuran-ı Kerim, İslam tarihi kaynakları, Akademik Tezler, Kelam kaynakları, İslam ansiklopedisi ve bilimsel makaleler oluşturmaktadır. Araştırmayı yaparken şöyle bir yol takip edilmiştir: Öncelikle Hz. İbrahim (a.s.) ile ilgi doğrudan veya dolaylı yoldan onu konu edinen ayetler tarafımızca tek tek tespit edilmiş, fişlenmiş konu başlıklarına ve içeriklerine göre bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu doğrultuda çalışmanın planı tespit edilmiştir. Araştırmamızın her bölümünde öncelikle başlık hakkında genel bilgilerle açıklama yapılmış daha sonra konuyla ilgili ayetler sunulmuş ve görüş ayrılıklarına yer verilerek en son kendi değerlendirmemiz sunulmuştur. Zikredilen ayetlerin nerede olduğu, hemen ayetin sonunda parantez içerisinde sure adı ve numarası şeklinde gösterilmiş olup diğer alıntılar ise dipnotta belirtilmiştir. Çalışmamızda “Diyanet İşleri Başkanlığı” basılı

eserler nihai karar komisyonunun 19.03.2001 tarih ve 10 sayılı kararı ile yayınlanan meal esas alınmıştır.

Araştırmamızın birinci bölümünde, ısbâ-t-ı vacib konusu detaylı bir şekilde açıklanmış. Hz. İbrahim (a.s.)'in Allah'ın varlığını ispatlama konusunda göstermiş olduğu deliller incelenmiştir. İkinci bölümde ise; Hz. İbrahim (a.s.)'in genel olarak hayatından bahsedilip Allah yolunda gerek babasıyla gerek putlarla gerek kavmiyle, gerek Nemrut'a karşı vermiş olduğu Tevhid mücadelesi detaylı bir şekilde analiz edilip kesin delillerle açıklanmıştır. Çalışmamızda anlaşılır ve akıcı bir üslup kullanmaya mümkün mertebe özen gösterilmiştir. Gereksiz bilgi ve tekrardan kaçınmakla beraber Hz. İbrahim (a.s.)'in birden fazla özelliğini anlatan ayetler yeri geldikçe tekrarlanmıştır.

Araştırmamızın temel amacı Hz. İbrahim (a.s.)'in Allah'ın varlığı bilincine nasıl ulaştığıdır. Hayatı boyunca insanlara Allah'ın varlığını ispatlamaya çalışırken hangi metotları kullanarak ispatlamaya çalışmıştır. Tevhit yolunda verdiği mücadeleleri insan hayatına nasıl aktarmıştır. Onun örnek şahsiyetini hayatımıza nasıl geçirmemiz gerektiği düşünülerek böyle bir çalışma hazırlanmıştır.

Bu tezin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt Gökçe ile Bilim Dalı'mızdan kıymetli hocamız Dr. Öğr. Üyesi Veysel Kasar'a, değerli eşim Matematik Öğretmeni Mehmet Karakeçili'ye, kıymetli arkadaşım Türkçe Öğretmeni Öznur Can'a ve diğer arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM'İN HAYATI VE YETİŞTİĞİ ÇEVRE

1.1. HZ. İBRAHİM'İN HAYATI

HZ. İbrahim (a.s.) İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinde çok önemli bir yere sahip olmakla birlikte Kur'an-ı Kerim'de hakkında en çok bilgi verilen peygamberlerdendir. Kendisi Ulûl-azm peygamberlerinden olup en meşhur künyesi ise peygamberler babası anlamına gelen "Ebu'l-enbiyâ"dır. Bu künyenin kendisine verilme sebebi ise Kur'an-ı Kerim'de isimleri geçen kendisinden sonra gelmiş 16 peygamberden 14' ünün onun soyundan gelmiş olmasıdır. Onun soyundan gelen peygamberlerin ilk ikisi onun oğulları Hz. İsmail (a.s.) ve Hz. İshak (a.s.)'dır. Sadece bir tanesi Hz. İsmail (a.s.)'in soyundan gelmiştir. O Hz. Muhammed (a.s.)' dir. Geriye kalan diğer peygamberler ise Hz. İshak (a.s.)'in neslinden gelmiştir¹. Bu konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de şöyle bir ayet zikredilmektedir:

"Din işinde üzerinize bir güçlük yükledi babanız İbrahim'in dininde olduğu gibi O size daha evvelde şimdide "Müslüman" adını verdi." (el- Hac 22/78)

İshak (a.s.)'a bir çocuk ihsan edildi. Adı Yakup idi, İsrail lakabıyla anılıyordu ki İsrailoğullarının diğer boylarında ona nisbet ediliyordu. Bu boylar arasında birçok peygamber vardır. En sonuncusu da Hz. İsa (a.s.)'dır. O, İncil'de rivayet edildiği şekilde taraftarlarına şöyle demiştir: "Babanız İbrahim benim zamanımı görmeyi arzular, gördü ve sevindi."² Kur'an-ı Kerim'de, Hz. İbrahim (a.s.)'den sonra gelen peygamberlere atıfla, onların Hz.İbrahim'in soyundan geldiği vurgulanmış, ve şu hususlar kaydedilmiştir:

"Ona (İbrahim) İshak ve Yakup' u bağışladık. Peygamberliği ve kitapları onun soyundan gelenlere verdik. Ona dünyada mükafatını verdik. Şüphesiz o, ahirette de Salihler zümresindedir." (Ankebut 29/27). Bir diğer ayeti kerimede de onun soyundan gelen peygamberlere itafen şöyle zikredilmektedir:

¹ İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004), 200; Afif Abdulfettah Tabbâra, *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz* (İstanbul: Milli Gazate 1998), 119

² Yuhanna 8/56

“Biz ona (İbrahim) İshak ve Yakup’u armağan ettik. Hepsini hidayete erdirdik. Daha önce Nûh’uda hidayete erdirmiştik. Züriyetinden Dâvud’u, Süleyman’ı, Eyyub’u, Yusuf’u, Mûsâ’yı ve Hârûn’u da . İyilik yapanları işte böyle mükafatlandırırız. Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas’a da hidayet ettik. Hepsi de Salih kullarımızdandı. İsmail’i, Elyasa’ı, Yûnus’u ve Lût’u da doğru yola erdirmiştik. Her birini âlemlere üstün kılmıştık.”(el-En’am 6/84-86)³

Bu ayetlerden anlaşıldığına göre Hz. İbrahim (a.s.) Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların atasıdır. Bu ilahi dinlerin bütün peygamberlerinin aynı kökten geldiği ve aynı hedefe yöneldiği görülmektedir. Bu hedefte sadece Allah’ın indirmiş olduğu ve en başta sadece Allah’a kulluğa çağıran davranışlara ve tavsiyelere uygun olarak hareket edilmektedir.⁴

1.1.1. Soy Kütüğü, Doğum Yeri ve Zamanı

Tarihçiler, Hz. İbrahim’in soykütüğünü şu şekilde vermişlerdir: İbrahim b. Târah (Têrah), b. Nâhar b. Sârûğ (Seruc), b.Argû (Reu), b.Faliğ (Peleg), b.Ğabir (Eber), b.Şâleh, b. Kaynân, b. Arfahşaz (Arpakşad), b.Sâm, b. Nuh(a.s.), tarihçilerin Tevrat’tan aktardıkları bu soy kütüğünde, Hz. İbrahim’in babasının adı Târah olarak geçmektedir.⁵Ancak Kur’an-ı Kerim:

“Hani İbrahim babası Âzer’e, “Sen putları ilah mı ediniyorsun? Şüphesiz ben seni de, kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum” demişti.”(el-En’am 6/74) Bu ayetle onun adını Âzer olarak verdiğini anlamaktayız. Hz. İbrahim’in annesinin adının ise Uşa, Nuna veya Ebyûnâ olduğu zikredilmektedir.⁶

Kur’an-ı Kerim’de Hz. İbrahim (a.s.)’in doğum tarihi, doğum yeri ve çocukluğu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bundan dolayı onun doğum tarihi ve yılı hakkında tarihçiler ihtilafa düşmüşlerdir.Tevratta şu bilgi yer almaktadır: “Terah, oğlu Avram’ı, Haran’ın oğlu olan torunu Lut’u ve Avram’ın karısı olan gelini Saray’ı yanına aldı. Kenan ülkesine gitmek üzere Kildaniler’in Ur Kenti’nden ayrıldılar.

³ Bu ayette geçen peygamberlerden Hz. Nuh (a.s.), Hz. Lut (a.s.) ve Hz. Yunus (a.s.) dışındaki 14 peygamber Hz. İbrahim (a.s.)’in soyundandır. Hz. Lut (a.s.) ise onun yeğenidir. Hz. Yunus (a.s.)’un onun neslinden olup olmayışı ihtilafıdır. Fakat çoğunluğa göre onun neslinden değildir.

⁴ Tabbâra, *Kur’an’da Peygamberler ve Peygamberimiz*, 120.

⁵ Bkz. Tekvin, 11/10-26, 1.Tarihler 1/24-27

⁶ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 204.

Harran'a gidip oraya yerleştiler."⁷ Bir başka rivayete göre de, Hz. İbrahim (a.s.)'in doğmuş olduğu yer Kuzey Suriye'de Harran'a çok yakın olan Ura şehridir.⁸

“Arkeoloji bilginlerinin buluşları ile Tevrat'ın Tekvin bölümünde gelen haberler arasındaki yakınlıktan İbrahim (a.s.)'in Hz. İsa'dan seneler öncesi değilde M.. İkinci bin yılında geldiği ortaya çıkıyor. Bir başka görüşe görede Hz. İbrahim (a.s.)'in, M.. ondokuzuncu asır veya daha doğrusu onyedinci asırda yaşadığı tahmin ediliyor.”⁹ Arap kaynakları ise Hz. İbrahim'in doğumunun Babil de olduğunu zikrederler.¹⁰

1.1.2. Hz. İbrahim'in Yetiştiği Bölgedeki Dini Durum

Hz. İbrahim (a.s.)'in doğup büyüdüğü, zalim Nemrut tarafından ateşe atıldığı, peygamberlik görevinin verildiği şehirler kesin olarak bilinmeyip bu konuda farklı görüşler olduğundan bu görüşlerde bahsedilen coğrafyadaki şehirlerin dini ve ahlaki durumu hakkında genel bilgi vermeye çalışacağız. Bu bilgiler de bizi Hz. İbrahim (a.s.)'in yetiştiği bölgedeki dini durumundan yola çıkarak İbrahim (a.s.)'in farklı görüşteki insanlara nasıl ağırıda bulunduğunu belirtmeye çalışacağız

1.1.2.1. Bâbil

Hz. İbrahim (a.s.)'in daha önce de bahsettiğimiz gibi Klasik İslam kaynaklarında Bâbil'de doğup- büyüdüğü burada ateşe atıldığı kuvvetli görüşler arasındadır. Bbillerin inanç şekillerini şöyle özetleyebiliriz: Bbillerin birçok tanrısı bulunmaktaydı. Onlar da birçok bölgedeki gibi putlara tapıyorlardı. Küçük büyük bir çok putları vardı; birde her şehrin şehri koruduğuna inanılan kendine ait putu da vardı. Bâbil ilahlarının en büyüğü ise; “MARDUK” kabul edilirdi. Dönemin kralları da putun naibi gibi kabul edilir ve kral da ilah sayılırdı.

⁷ Tekvin 11/28-31.

⁸ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 205.

⁹ Ömer Faruk Harman “İbrahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2000), 21: 272-273.

¹⁰ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 204.

Krallar ihtiyaçları nispetinde ilahların gufranlarını istiyorlardı. Bunun için onlara heykeller dikmişler; onlara birçok yiyecek, eşya, üzüm ve hurma suyu takdim etmişlerdir.¹¹

1.1.2.2. Ur

Tevrat' a göre İbrahim Keldânîler'in Ur şehrinde doğdu. Ur; Kasdîm'in Aşağı Babilonya'da Fırat'ın batı yakasında, bugünkü Bağdat'ın 300 km. güneydoğusundaki Tel el – Mukayyar denilen yer olduğu belirtilmektedir.¹² Bir yoruma göre ise Hz. İbrahim'in doğduğu yer Kuzey Suriye'de Harran'a çok yakın olan Uradır.¹³

Ur, büyük bir kentin başkenti olmakla birlikte önemli bir ticaret merkezi olarak da bilinirdi. Zamanla nüfusunda artış gözlenmekte olup sınırlarını M.Ö. 2330 yılında doğu istikametinde Sûsâ'ya batıda ise Lübnan'a kadar genişleterek hakimiyeti kurmuştur. Zamanla gücünü artırıp Hz. İbrahim (a.s.)'in hicretinden sonra çokça musibetlere maruz kalmıştır.

Ur halkının çoğunluğu ticaret ve endüstriyel ile uğraşırđı. O coğrafyada açığa çıkan bazı tarihi kalıntılara göre açığa çıkan halkın mal ve mülk düşkünlüğünün çok fazla olduğu ve tefeciliğın hat safhada olduğu bilinmektedir.

Toplum çoğunlukla el işçisi (zanaatkâr) ve tüccardı. Arkeolojik kalıntılardan okunan çağın yazıtları, toplumun materyalist bir hayat anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Yaşamlarının temelini oluşturan düşünce, mal biriktirmek ve eğlenmekti. Faizcilikle uğraşırlardı ve dünya saltanatına dalmışlardı. İnsanlar kendi aralarında sürekli bir şüphayle dolaşıp en küçük meselelerde bile mahkemeye giderlerdi. Tanrı'dan istekleri her daim servet, yüksek başarı ve uzun bir yaşamdan ibaretti. Toplumun sınıf farkı, yaşam tarzı oldukça yaygın olup bu da kendi aralarında değer farkını ortaya koymuştur. Toplum 3 sınıfa ayrılıyordu:

1. Amelu: Din adamları ,devlet memuru ve askeriyeden oluşmaktaydı.

2. Nuşkenu: Tüccarlar, zanaatkârlar ve çiftçilerden oluşmaktaydı.

¹¹ Tabbâra, *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz*, 122.

¹² Tekvîn 11/28, 31; 15/7, Nehemya 9/7.

¹³ Harman "İbrahim", 21: 272.

3. Ardu : Kölelerden oluşmaktaydı.¹⁴

Birinci sınıfın kendine özgü ayrıcalıkları vardı. Medeni hukuk ve ceza hukukunda diğer sınıflardan daha fazla haklara sahip olup canlarıyla sahip oldukları mülkiyetler kutsal sayılırdı. Çünkü bu gruptaki insanlar yönetim konusunda söz sahibi olup diğer iki sınıfı hakimiyetleri altına almışlardı. Bu hakimiyetleri Tanrı'dan aldıklarına halkı inandırmışlar, toplumda bu döngüye ister istemez boyun eğmişti. Talmud'a göre Hz. İbrahim (a.s.)'in babası, devletin saygın vazifelilerinden olup bu ayrıcalıklı grubun içindeydi.¹⁵

Yapılan arkeolojik çalışmaların sonunda Ur şehrinin kalıntılarından çıkarılan yazıtlarda 5000 Tanrı'ya tapıldığı ve bütün yazıtlardan hareketle Sümer halkının genelinin putlara tapmakta oldukları görülmektedir. Her şehrin koruyucu Tanrı'sının varlığı bilinmekte olup en büyük, bütün Tanrı'ların başı olarak gördükleri ise, "Ay Tanrısı" anlamına gelen "Nannar" idi. En üstün Tanrı Nannar kabul edilirdi. Fakat kral da bu tanrının naibi olarak hükmeder ve Tanrı'lar arasında sayılırdı. Ur şehrindeki kurucunun Ur- Nammu (M.Ö. 2300) olduğu fakat zamanla "Nammu" ya "Nemrud" söylendiği belirtilmiştir. İkinci büyük kent olan Larse'nin koruyucu baş Tanrı'sı ise Şamaş'tı.¹⁶

O dönemde yaşayan toplumun inanç sistemi hakkında verilen bilgilerde, toplum gök cisimlerini benimsemiş olup dayanak olarak da bu gök cisimlerinin dünyaya yaymış olduğu ışık, nur ve parlaklık olduğu vurgulanmakta ve bundan dolayı da yıldızları, ayı, Güneşi ve gezegenleri kutsal saydıkları ve daha sonra da baş Tanrı'ya ulaşmak için Tanrı'yla kendileri arasında iletişim kurmalarına yardımcı olan aracı olarak gördükleri saptanmıştır. Zamanla da insanlar kendi elleriyle bu gök cisimlerine benzer suretler yapıp sonra da yapmış oldukları putlara tapma yoluna gittikleri bilinmektedir.

İslam tarihi kaynakları, Nemrut'un çok geniş bir alanda hakimiyet kurmuş olduğu ve yönetim altında bulunan yerlerdeki mevcut inanç sistemine "Sabiilik" adının verildiğini kaydetmişlerdir.

¹⁴ Esra Kesgin, *Hz. İbrahim'de Allah İnancı ve Din Duygusu* (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi 2013), 36.

¹⁵ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 24.

¹⁶ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 208.

Sabif kelimesi Arapça ‘‘Sabee’’ kökünden gelmekte olup ‘‘bir dinden başka bir dine dönme’’ veya ‘‘haktan batıla dönme anlamlarında’’ kullanılmaktadır.¹⁷

O dönemde insanlar Tanrıların heykellerini yapıp yapmış oldukları heykellerin önünde ibadetlerini yapıyorlardı. En büyük Tanrı kabul edilen, Ay Tanrısı Nannâr’ın putu ise Ur kentinin en yüksek tepesinde muntazam bir tapınakta bulunuyordu. Bu muhteşem tapınağın yanında ise karısının mabedi mevcuttu. Tapınakta birçok hizmetçi kadın ve erkek kendini Tanrı’ya adanmış sayıp görevli olarak çalışırdı. Bekaretini Tanrı yolunda harcayanlar, kaybedenler toplum tarafından makbul sayılır; bu mabedde insanlar kendilerini din adamlarına teslim eder. Din adamları da sapık dinlerince hoş görülen fuhuşu bu şekilde yaygınlaştırırlardı.

Meselenin aslına bakıldığı zaman din adamlarının kendi nefsanî istekleri için dini kullanıp halkı bariz bir şekilde kandırdıkları ve kendi menfaatlerine göre insanları şekillendirdikleri görülmektedir. Sadece bununla yetinmeyip farklı alanlarda da halktan istifade ettikleri şu bilgiler dahilinde görülmektedir:

Ur halkı ülke topraklarının büyük bir kısmının büyük, baş Tanrı olan Nannâr’a ait olduğuna inanırdı. Ve bu topraklardan alınan vergiler ve takdim edilen her türlü hediyeler, Tanrı için harcadıklarına inanılan din adamlarına teslim edilirdi. Din adamları da bu paralardan istedikleri kadar kendileri için kullanırdı. Bu tapınak aynı zamanda mahkeme olarak da kullanılır. Aradaki yargıçlık yönetim görevini de yine din adamları yapardı.¹⁸ Bunda halkı tamamıyla istedikleri gibi yönettikleri ve hiç kimseye söz hakkı vermeden dini kullanarak kendi istekleri doğrultusunda halkı şekillendirdikleri görülmektedir.

1.1.2.3. Harran ve Urfa

Sümer/Keldâni egemenliği altında bulunan Harran’ın Kenâniler’e ait olduğu bilinmekte olup burada yaşayan toplumun ise gök cisimlerine ve bu gök cisimlerinin adına dikilmiş putlara taptığı bilinmektedir. Hz. İbrahim (a.s.)’in kavmine Allah’ın varlığını ve birliğini istidlâl hususunda yıldızlar, güneş ve aydan örnekler vererek

¹⁷ Fatma Aygün, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim’de Hz. İbrahim ve İnsanlığa Mesajı* (Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi, 2006), 18.

¹⁸ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 208.

delil getirme usulünü; Harranlılar gök cisimlerine taptıklarından dolayı bir delil getirme yöntemi olarak kullanmış, putlara tapmakta olan Babiller için ise onlarla yapmış olduğu mücadelede putların mahiyetleri hakkında deliller ortaya koyarak onları bu yaptığı yanlıştan deliller sunarak vazgeçirmeye çalıştığı söylenmiştir.¹⁹

Antik çağda Harran; Kuzey Mezopotamya'nın önemli bir ticaret, kültür ve din merkezi konumdaydı. Ancak Harran'ı bölgeden değerli ve önemli kılan Ay Tanrı'sı Sin olduğu görülmektedir. Sin'in liderliğinde olan putperest gezegen kültürü oldukça güçlenmiştir. Ay kültürünün güneydeki merkezi Ur şehri, kuzeydeki merkezi ise Harran'dır.²⁰Antik dönemde Harran'da dinî, kültürel Asur ve Bâbil dönemleriyle birlikte en başta Sin olmak üzere yedi gezegenle alakalı Tanrı'lar ve onların ailelerinden oluşan Tanrı'lar grubu Harran bölgesinde hakimiyet kurmuştu. Harran bölgesinin en büyük Tanrı'sı olarak kabul edilen Sin'e ise Tanrı'ların Tanrı'sı gözüyle bakılıyordu. Harran halkı bu Tanrı'lar adına adak adayıp kurban keser onları sembolize eder, onlar adına yaptıkları putları toraklarında sergileyip onların önünde tapınma törenleri düzenlerlerdi. Tanrıları için törenler bayramlar yaparlardı. Harran bölgesinde sihir, büyü ve astroloji önemli yer tutmaktaydı.²¹

Ele almış olduğumuz üç merkezden çıkan sonuç; Hz. İbrahim (as)'in kavminin putlara tapmaları, gök cisimleriyle Tanrı arasında kendilerini Tanrı'ya ulaştıracak bir bağ olduğuna inanmaları, bu suretle gök cisimlerini kutsallaştırıp her zaman bulunmadıklarından dolayı onların yerlerini temsil eden heykeller yapıp daha sonra da bu heykelleri simgeleştirmeleriydi. Zamanla bu simgeleştirdikleri putların aslını unutup Tanrı olarak kabul ettikleri ve onlardan bazı beklentilerinin de olduğu görülmektedir. Ayrıca, bölgeye hükmeden krala dahi kutsallık atfederek onu Tanrı kabul etmeleri, akıllarını layığıyla kullanamadıklarını göstermektedir. Bunun temelinde ise; halkın şuursuz taklit biçimi, bozuk ve tutarsız zihniyet yapısı, kendi çıkarları için din adamlarının halkı kullanmaları zikredilebilir. Yine bu dönemde hemen her konuda halkın zihinleri yozlaştırılmış ve körü körüne inanmaları sağlanmıştır. Hz. İbrahim (a.s.)'in ise böyle bir topluluk arasında yetişesine rağmen hiçbir şekilde onların zihniyetiye hareket etmediği ve onların bu akıl dışı inançlarına

¹⁹ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 209.

²⁰ Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, (Samsun: Hikav yayınları, 1998), 139-149.

²¹ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 209.

inanmadığı görülmektedir. Hz. İbrahim hiçbir zaman Allah'a şirk koşmadığı gibi halkını gerek putları, gerek gök cisimlerini kullanarak farklı delillerle bilinçlendirmiş ve onları uyarmaya çalışmıştır. O, tapılacak olanın tek, bir olan Allah olduğunu, onun dışındaki her şeyin batıl olduğunu savunmuştur. İşte Allah, böyle bir topluma Hz. İbrahim (a.s.)'i peygamber olarak göndermiştir.

1.1.3. Hz. İbrahim'in Allah'ı Arayışı

Tevrat'ta verilen bilgiler ışığında Hz. İbrahim (a.s.)'in ailesinin ilk erkek evladı olduğu Nâhar ve Hârân adında iki erkek kardeşinin varlığı ve Lût peygamberin, kardeşi Hârân'ın oğlu olup onun yeğeni olduğu bildirilmektedir.²²

Kur'an-ı Kerim'de ise Hz. İbrahim (a.s.)'in doğumu ve bebeklik dönemleri hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Fakat tarih kitapları Kısas-ı Enbiyâ ve Tefsir kitaplarında bu konu üzerine birçok bilgi verilmiştir. Ancak bu bilgilerin tamamı sonradan uydurulduğu için içinde sahih olanları varsa bile bu bilgileri birbirinde ayırıp doğruyu bulmak mümkün değildir.²³

Kur'an-ı Kerim, Hz. İbrahim (a.s.)'in hayatını doğumundan ölüme kadar kronolojik bir sıra şeklinde sunmayıp ilgili olan surelerde ara ara daha çok onun ahlaki durumundan, tebliğ faaliyetlerinden ve mücadelesinden bahsetmektedir. Hz. İbrahim (a.s.) hakkında Kur'an-ı Kerim'in vermiş olduğu ilk bilgi ise onun küçük yaşta tek ve bir olan Allah'ı bulmuş olması ve en başta babası olmak üzere kavminin tapmakta olduğu putları reddetmesi ve Allah'a ulaşmasıyla ilgilidir.

²² Tekvin, 11/26-31.

²³ Bu konuda nakledilmiş rivayetlere göre Tanrı iddiasında bulunanlar dönemin kralı Nemrut bir rüya görür ve görmüş olduğu rüyasını kendilerine her konuda çok güvendiği Kâhin ve münecimlerine yorumlatır. Kâhin ve münecimler ise, rüyasını şu şekilde yorumlarlar: "O yıl ülkesinde doğacak olan erkek bir çocuğun ileride halkın dinini değiştireceğini ve kendisini saltanatını yıkıp elinden alacağını söylerler." Bunu duyan Nemrut da o yıl hamile olan kadınları sıkı bir takip içine alır. Ne kadar erkek çocuk doğarsa hepsini öldürür. Fakat İbrahim (a.s.)'in annesi çok genç ve zayıf olduğundan Allah'ın hikmetiyle hamile olduğu anlaşılmamaktadır. Doğumunu da gider gizlice bir mağarada yapar ve bebeğini orada saklar. Hz. İbrahim (a.s.) normal bir bebekten farklı olarak Allah'ın takdiriyle hızlıca büyür ve daha on beş günlük iken annesine kendisini mağaradan çıkarmasını söyler. Mağaradan çıkınca da önce yıldızla sonra aya daha sonra da güneşe bakıp önce Rabb'im dediği bu gök cisimlerinin batıp ve kaybolmalarından dolayı ilah olmayacağını düşünüp bunların da bir yaratanın olduğunun farkına varır.(uydurma olduğu açık olan bu rivayetler için bkz Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 210)

İnsanların herhangi bir ilaha, varlığa inanıp teslim olmalarının sebebi aslında kendi acizyetlerini gidermekten, kendi güçlerinin yetmediği alanlarda yalnızlıklarını paylaşıp sığınıp güvenebilmekten, kendilerinden daha yetenekli, her şeye gücü yeten bir varlığa ihtiyaç duymalarından kaynaklanmaktadır. Bu alışlagelmiş ihtiyaçları gidermenin ya mutlak hakikat varlığı kendiliğinden olan Allah'a veyahut babalarından, dedelerinden görüp hiçbir faydası olmayan kendi çıkarları için kullandıkları insanlara zarar veren firavunlara ya da kendi elleriyle yaptıkları hiçbir varlığa hiçbir şekilde fayda veya zarar veremeyen putlara tapma şeklinde olduğu tarih boyunca görülmektedir.²⁴

Kuran-ı Kerim'de Allah'ın "Biz insanı fitrat üzere yarattık." ayetiyle aslında insanların doğdukları andan itibaren doğru ve sağlam bir akılla düşünerek Allah'ın varlığını kavrayabileceklerini, tek ve bir olan -eşi benzeri olmayan varlığı-kendiliğinden olan Allah'ı bulabileceklerini, tevhid inancına ulaşabileceklerini Hz. İbrahim (a.s.)'in hayatından örnekler vererek bizlere bildirmektedir.

Tevhid; "Yalnız, tek ve biricik olmak" anlamındaki vahd(vahdet vuhüd) kökünden tef' il kalıbından türemiş olup birlemek, bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek" demektir.²⁵ Ulûhiyet, Rubûbiyet ve sıfatları konusunda Allah'ı birlemektir. Yani Allah'tan başka ilah, yaratıcı olmadığına, onun eşi ve benzerinin bulunmadığına, O'nun emrinin bütün emirlerin üstünde olduğuna ve var edenin de yok edenin de O olduğuna, rızkı verip insanların her türlü ihtiyaçlarını da onun yarattığına inanmaktır. Ona ait özellikleri, sıfatları başka bir varlığa ister canlı ister cansız olsun yada bir topluluğa atfetmemek gerekir. Tevhidin karşıtı ise şirkdir. Yani Allah'ın isim ve sıfatında Ulûhiyet ve Rubûbiyet'inde ona ortaklar tanımaktır. Allah'ın varlığını tamamıyla inkâr etmek hemen hemen hiçbir toplumda görülmemiştir. Her toplum Allah'ın varlığını kabul eder, aslında sorun Allah'a bazı şeyleri ortak koşmalarıdır. Hatta ortak koştukları şeylerin, tamamıyla Allah'a benzer ve denk olduğunu iddia etmezler. Ortak koştukları canlı yada cansız varlıkların kendileri ile Allah arasında aracı şefaathçi olarak kendilerini Allah'a yaklaştırdıklarına

²⁴ Gürbüz Deniz, "Gaybı Tecrübe Eden Adam Hz. İbrahim", *Samsun'da Kur'an Günleri 11. Kur'an Sempozyumu Kur'an ve Risalet (Samsun 25-26 Ekim 2008)*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 205.

²⁵ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 318.

inanırlar ve Allah'ın bazı özelliklerini tapmış oldukları şeylere devrettiğini zannederler. Tarih boyunca Tevhid ve şirk mücadele etmiştir.²⁶

Hız. İbrahim (a.s.) döneminde, daha öncede bahsettiğimiz gibi şirk hüküm sürüyordu. Halk cansız varlıklara yani putlara tapmaktaydı. Bununla birlikte gök cisimlerini (Güneşi, ayı, yıldızı) kutsal sayıp onlar adına putlar yapıp sonrada o putların kendilerini Allah'a yaklaştırdıklarına inanırlar, Allah'a ortak koşarlardı. Hız. İbrahim (a.s.) de böyle bir dönemde yaşadığından dolayı Allah'ı arayıp bulmasında gerçekten ayı, yıldızı ve güneşi ilah olarak kabul etti mi yoksa halkın inancı bu şekilde olduğundan dolayı onların bu yanlış inançlarına delil getirmek için mi bu yolu seçti? Hız. İbrahim'in Allah'ın varlığını ve birliğini insanlara kavratmak amacıyla önce yıldız, ardından aya, sonra da güneşe bakması, batan ve kaybolan şeylerin ilah olup olamayacağı hususu Kur'an-ı Kerim'de (el- En'âm suresi 74-83) ayetleri ışığında incelenecektir. Bu ayetin tefsirine farklı yorumlar getirilmiş olup, bu yorumlar tarihi gerçeklikler açısından irdelenerek ilgili ayetlere bütüncül bir bakış açısı getirmek yerinde olacaktır.

“O; gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak yaratandır. Allah'ın ol deyip de her şeyin oluvereceği günü hatırla. O'nun sözü gerçektir. Süra üflendiği gün de mülk(hükümranlık) O'nundur. Gaybı da, görülen âlemi de bilendir. O; hüküm ve hikmet sahibidir.(her şeyden) hakkıyla haberdardır.” (el-En'âm 6/73)

“Hani İbrahim babası Âzer'e, ‘Sen putları ilah mı ediniyorsun? Şüphesiz, ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum’ demişti.” (el-En'âm 6/74)

“İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlığı ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun.” (el-En'âm 6/75)

“Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. İşte ‘Rabbim!’ dedi. Yıldız batınca da ‘Ben öyle batanları sevmem’ dedi.” (el-En'âm 6/76)

“Ay'ı doğarken görünce de ‘işte Rabbim!’ dedi. Ay da batınca, ‘Ant olsun ki Rabbim bana doğru yolu göstermezse mutlaka ben de sapıklardan olurum.’ dedi.” (el-En'âm 6/77)

²⁶ M. Said Şimşek, “Hz. İbrahim'in Tevhid Mücadelesi”, *1. Hız. İbrahim Sempozyumu Bildirileri (Şanlıurfa, 17-18 Ekim 1997)*, ed. Ali Bakkal (Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2007), 79-80.

“Güneşi doğarken görünce de ‘İşte benim Rabbim! Bu daha büyük.’ dedi. O da batınca (kavmine dönüp) ‘Ey kavmim! Ben sizin Allah’a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.’ Dedi.” (el-En’âm 6/78)

“Ben Hakk’a yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah’a ortak koşanlardan değilim.” (el-En’âm 6/79)

“Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: ‘Beni doğru yola iletmişken Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin ona ortak koştuklarınızdan ben korkmam ancak Rabbimin bir şey dilemiş olması başka. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?’” (el-En’âm 6/80)

“Allah’ın size, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri ona ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ben sizin ortak konuştuğunuz şeylerden ne diye korkayım? Öyleyse iki taraftan hangisi güvende olmaya daha layıktır? Eğer biliyorsanız söyleyin.” (el-En’âm 6/81)

“İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.” (el-En’âm 6/82)

“İşte kavmine karşı İbrahim’e verdiğimiz delillerimiz... Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.”(el-En’âm 6/73-84).

Yukarıdaki ayetler ışığında Hz. İbrahim (a.s.)’in söylemiş olduğu cümledeki “Rabbim budur.” sözünün nasıl bir mana taşıdığı ve bu sözden ne anlamamız gerektiği hususunda müfessirlerin yapmış oldukları yorumlar farklı olup çeşitli bakış açıları görülmektedir. Bu farklı bakış açılarını genel olarak ikiye ayırmak mümkündür:

Birincisi; Hz. İbrahim (a.s.)’in peygamberlik verilmeden önceki dönemde Allah’ı ararken tevhide ulaşma yolunda etrafındaki nesnelere tefekkür nazarıyla bakıp kısa bir süreliğine onları Rab olarak kabul etmiş olmasıdır. Çünkü İbrahim (a.s.) kendini ve evreni yaratan her şeyin sahibini aramaktaydı. İşte böyle bir arayış içerisinde iken de çevresinde görmüş olduğu en yüksek, en güçlü, en göze çarpan cisimlere yöneliyordu. İşte bu şekilde tefekkür nazarıyla bakarken gök cisimlerinin

Rab olabileceğini düşünmüş fakat onların batma ve gözden kayboluşlarını gördüğünde, kâinatı ve her şeyi yaratanda böyle bir eksikliğin olmayacağını düşünmüş ve onları reddederek bir ve tek olan eşi ve benzeri olmayan hakiki mutlak olan Rabbin varlığına kanaat getirmiştir. Bu görüş ışığında kısa bir müddette olsa gök cisimlerini Rab olarak kabul ettiği ileri sürülmektedir.²⁷

İkincisi; Hz. İbrahim (a.s.) “Rabbim budur.” derken yukarıdaki düşüncenin tam aksine putperest olan kavminin düşüncesine karşı Allah’ın varlığını ve birliğini tebliğ etmeye çalıştığı esnada girişmiş olduğu bir delil getirme, ispatlama yöntemi olduğu görüşüdür.²⁸

Zira bu durum tartışmalarda kullanılan bir yöntemdir. İnsan karşısındaki kişinin fikriyle çatıştığı zaman önce faraziyetle onun fikrine katılmış gibi görünür daha sonrada o fikrin hangi sebeplerden dolayı doğru olamayacağını delil getirme yöntemiyle çürüterek karşı tarafın zihnini yenilemeye çalışır. Bu durumda “ İşte, bu benim Rabbim” ifadesinin başına istihzâ ve inkâr anlamını taşıyan gizli bir soru edatı veya sizin zannınıza göre ibaresi takdir edilmeli ve şöyle anlaşılmalıdır: “ Bu mu Rabbim! veya “Sizin zannınıza göre işte, Rabbim!”

Bahsedilen ayetlerin yorumlanışındaki bu farklılık Türkçe’ye çevrilerek yansımıştır. Başında soru edatı kullanılarak çeviri yapılmıştır. Bazı tercümelemler “Bu mu benim Rabbim?” şeklinde yapılmıştır.

Müfessirlerin birinci yoruma iten nedenlerden birincisi, Hz. İbrahim (a.s.) kesin inananlardan olsun diye melekütün her şeyin sahibi olan ilahi saltanatın işaretlerinin gösterilmesidir. Allah (c.c), Hz. İbrahim (a.s.)’e gök cisimlerinin üzerinde tefekkür ederek ve istidlal yoluyla tek ve bir olan Allah’ın varlığını kavramayı öğretmiştir. İkinci husus ise, Hz. İbrahim (a.s.)’in söylemiş olduğu “Ben batanları sevmem” sözlerinin lafız olarak taşıdığı anlamın tefekkür amacıyla söylemiş olmasıdır.

Müfessirleri ikinci yoruma sürükleyen sebepler ise şunlardır:

²⁷ Zekeriyâ Pak, “Hz. İbrahim Yıldız, Ay Ve Güneşi Rab Edindi mi? (En-âm 74-83’teki İbrahim Kıssasına Tarihî Gerçeklik Açısından Bir Bakış)”, *Ekev Akademi Dergisi* 7/14 (2003): 65.

²⁸ Pak, “Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi”, 65.

Birincisi; Kıssa Hz. İbrahim (a.s.)'in babasını uyarması ile başlamaktadır. Yani uyardığına göre zaten kendisinin önceden tevhide ulaşmış olduğu açıktır. İkincisi; Hz.İbrahim (a.s.), “İşte, bu benim Rabbim!”sözünü yıldıza bakıp söylediğinde kelime olarak kişisel bir değerlendirmeye tabi olduğu görülse de işin hakiki manası düşünüldüğünde daha önceden ay ve güneşin yıldızdan daha büyük olduğunu gören bunların varlığından haberdar olan Hz. İbrahim (a.s.)'ın bu bildiği varlıklara rağmen “İşte benim Rabbim budur” demesi makul görülmemektedir. Üçüncüsü; Güneş için “İşte bu benim Rabbim! “ demeden önce ayın battığına şahit olunca “Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi elbette sapanlardan olurum.” demesi ise daha güneş için söylediği sözden önce söylemesi Rabbini tanıdığını göstermektedir. Dördüncüsü; Kıssanın sonunda bu bilgilerin Hz. İbrahim (a.s.)'in kavmine karşı kullanmak için delil olarak verilmiş olmasının zikredilmesi yine hadisenin tefekkür amaçlı bir gözleme dayanmadığı, karşı tarafı ikna etmek için kullanıldığı açıkça görülmektedir.²⁹

Kur'an-ı Kerim'in Hz. İbrahim (a.s.) hakkında henüz küçükken, başta babası olmak üzere kavminin de tapmakta oldukları putları reddederek bir ve tek olan Allah'a yönelmiştir. Yüce Allah diğer peygamberlere ihsan etmiş olduğu gibi Hz. İbrahim (a.s.)'e da ileride peygamberlik vereceği için daha önceden hakikati bulma gerçeğe doğru bir şekilde ulaşma gücü vermişti. O, kendilerine hiçbir fayda sağlamayan çeşitli putlara tapan halkın olduğu bir çevrede yetişmişti. Böylesine bir çevrede yetiştiği halde çevredekilerinin tesiri altında kalmamış; aksine onların taptıklarının işe yaramaz, görmeyen, duymayan, hiçbir şeye, hiçbir şekilde etki etmeyen anlamsız eşyalardan ibaret olduğunu fark etmişti. Ve daha küçük yaşında Allah'ın vahyiyle akli-selimiyle Allah'ın vahdaniyetini idrak etmişti. Allah Teâlâ ona vermiş olduğu bu özellik hakkında ayeti kerimede şöyle buyurmaktadır:

“Kendileri için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir şefaathçi bulunmaksızın Rabb'lerinin huzurunda toplanmaktan korkanları, Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar diye onunla (Kur'an ile) uyar.” (En'am 21/51)

Hz. İbrahim (a.s.) bilindiği üzere putlara ve yıldızlara tapan ve putlarına da yıldızların isimlerini takan batıl bir şekilde Allah'a şirk koşan bir toplum içerisinde

²⁹ Pak, Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi, 67.

yetişti. Allah'ın ona vermiş olduğu hidayet ile küçük yaşta olmasına rağmen putların yanlışlığını idrak edip kalbinin derinliklerinden Allah'ı, hakiki mutlağı aramaya koyuldu. Allah'ın yardımıyla yeryüzü ve gökyüzünün mâhiyetine bakarak her şeyin bir yaratanın olduğuna kanaat getirdi. Boş ve geçici şeylere gönül bağlamadan doğrudan hakiki mürşidini yani bir ve tek olan Allah'ı Rabbini buldu. Bu şekilde fitri iman basamağından şuurlu iman basamağına yükselmiş oldu. Hz. İbrahim (a.s.)'in Rabbini tanınması Seyyid Kutub'un ifadesiyle "İnsan fitratının hak ve batıl karşısında takındığı tavrın kıssasında, akide davasının bir hikayesinden" ibâret idi.

Ferra ise ayeti şu şekilde açıklanmaktadır: "Biz, hidayeti ona peygamberlikten önce verdik. Biz; onu gece çöktüğünde güneşi, ayı ve yıldızları gördüğünde nazar ve istidlal hususunda muvaffak kıldık." Şevkânî de müfessirlerin ekserisinin bu görüşte olduğunu, ayetteki rüşd kavramını nübüvvet olarak değerlendirenlerin azınlıkta olduğunu bildirmektedir.³⁰

1.1.4. Hz. İbrahim (a.s.)'in Putlarla Mücadelesi

Hız. İbrahim (a.s.), daha küçük yaşta iken Allah-u Teâlâ'nın ona vermiş olduğu hak ile batılı ayırt etme kabiliyeti sayesinde Allah'ın varlığını ve birliğini kavramıştır. Bunu müşrik kavmine istidlal yoluyla kanıtlamak, onların şirk içinde olduklarını ve yanlış inançlar peşinde koştuklarını açıklamak için, en başta babası Azer olmak üzere ve daha sonra da kavmine, sürekli tapmakta oldukları putların mahiyeti hakkında sorular soruyordu. Onun putları anlamsız şeyler olarak gördüğünü ifade eden bu sorularına karşı müşrikler, her seferinde bu inancın kendilerine atalarından miras kaldığını ve atalarının yolundan gittiklerini vurgular nitelikte cevaplar verirlerdi. Hız. İbrahim (a.s.) de hiç kimseye fayda ve zarar vermeyen, anlamsız putların basit eşyalardan ibaret olduğunu savunarak hem atalarının hem de kendilerinin apaçık bir, sapkınlık içinde olduklarını belirtirdi.³¹ Çünkü o halkın kendi eliyle yaptıkları bu putlara anlam vermezdi. Bu yüzden babasıyla da mücadele etmekten çekinmezdi. Hız. İbrahim (a.s.)'in babası Azer, kavmine tapmaları için putları kendi elleriyle yapar ve bütün oğullarına da satmaları için görevler verirdi.

³⁰ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 211.

³¹ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 225.

Hız. İbrahim'i de götürüp satması için görevlendirdiğinde Hız İbrahim (a.s.), her satıŖa çıktığında “Hiç kimseye faydası ve zararı olmayan bu putları alan yok mu?” diye bağırır ve sonunda hiçbir putu satmadan eve dönerdi. Bu bilgilerden Hız İbrahim (a.s.)'in daha peygamber olmadan kendisine vahiy gelmeden Ŗirkten uzak olduğu, hiçbir Ŗekilde Allah'a ortak koŖmadıđı ve putperestlikle mücadele ettiği anlaŖılmaktadır.³²

Putlarının değersiz eŖyalardan ibaret olduğuna inanmayan halk ısrarla putlara tapmaya devam eder, aksine Hız İbrahim (a.s.)'in kendileri ile alay ettiğini zannederlerdi. Hız İbrahim (a.s.)'in bu düŖüncelerinde ciddi olduğunu yeri ve göğü yaratanın tek ve bir olan, her Ŗeye gücü yetenin (kadir olan) Allah olduğunu ve kendisinin de Allah'ın varlığına ve birliğine kesin olarak inandığını dile getirdiğini Ŗu ayetlerden anlamaktayız:

Hani o babasına ve kavmine, “Ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?” demiŖti.

“Babalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk.” dediler.

İbrahim, “Ant olsun siz de atalarınız da apaçık bir sapıklık içindediniz.” dedi.

“Bize gerçeği mi getirdin yoksa sen bizimle eğleniyor musun?” dediler.

İbrahim dedi ki: “Hayır! Rabbiniz göklerin ve yerin Rabb'idir. O bunları yaratandır ve ben de buna Ŗahitlik edenlerdenim.”

Allah'a yemin ederim ki siz arkanızı dönüp gittikten sonra ben putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım. (el-Enbiyâ 25/52-57)

Hız İbrahim (a.s.), kavminin inancına böylesine körü körüne araŖtırmadan doğruluğundan emin olmadan taasûbi bir Ŗekilde inanıŖlarına daha fazla tahammül edemeyip onları putlardan uzaklaŖtırmak ve putların iŖe yaramaz, cansız birer eŖya olduğunu kanıtlamak için yeni yöntemler düŖündü. Amacı putları yıkıp parçalayarak onların kendilerini savunmaktan bile aciz olduklarını, hiçbir Ŗekilde tepki veremeyiŖlerini müşrik halkına göstermek ve iŖe yaramadıklarını kanıtlamaktı. Çünkü yaŖanan ve gözle görülen bir olayın insanlar ačíısından vâ'z ve nasihatten daha

³² Enver Polatoğlu, *Kur'an'da ve Tevrat'ta Hız İbrahim'in İnanç Konusundaki Akılcı Tutumu* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi 2006), 14.

etkili olacağı bir gerçektir. İnsanlar bizatihi gözleriyle görüp kalpleri de mutmain olur düşüncesiyle halkın bulunmadığı bir zamanda putları kırmaya karar verdi.

Kaynaklarda belirtilen bilgilere göre Hz. İbrahim (a.s.)'in kavminin her yıl şehir dışına çıkıp sahrada kutladıkları bayramlar vardı. Halk bu bayramları kutlamaya giderken kurbanlar keser, ikramlar yapar ve bu yapmış oldukları ikramları putlara sunar ve onlar bayramdan dönene kadar bu putların önüne sürdükleri yiyeceklerin bu sayede bereketlendiğine inanıp sonra da o ikramları kendileri yerlerdi. Hz. İbrahim (a.s.) ise düşüncesini uygulamak için en uygun zaman olduğunu düşünüp bayram yerine gitmek istemedi.³³ Bayram şenliklerine katılmasını isteyen kavmine İbrahim, Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığı gibi:

“Yıldızlara bakar ve ben hastayım.” der.(es-Sâffât 37/88-89)

“Bunun üzerine arkalarını dönüp oradan uzaklaştılar.” (es-Sâffât 37/90) Hz. İbrahim (a.s.) bu şekilde bahane sunarak aslında yıldızlara bakıp da hüküm çıkaran yani geleceği yorumlamaya çalışan kavmine güya kendisinin de bu bilgiyi yıldızlara bakıp da anladığını ifade etmeye çalışmıştı. Kavmi de hastalık kapmamak için onu orada bırakıp gidince Hz. İbrahim (a.s.) amacına ulaşmış yalnız kalma fırsatı elde etmişti. Artık düşünmüş olduğu planını rahatça uygulayabilecekti.³⁴ Aslında bu ayetten anlaşıldığı üzere halkın yıldızlara tapmaktan çok yıldızlara bakıp da gelecek hakkında bilgi edindikleri, geleceği yorumladıkları anlaşılmaktadır. Günümüzde de “yıldızlama” olarak bilinen yıldızlara bakıp da bazı anlamlar çıkaran insanlarla karşılaşmaktayız. Demek istediğimiz şu ki Hz. İbrahim (a.s.) zamanından bu yana bu yanlış inanç hala varlığını sürdürmektedir.³⁵

Nihayet Hz. İbrahim (a.s.) yalnız kalmıştır ve planını uygulamak üzere puthaneye dönerek Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği gibi:

“İbrahim (a.s.) gizlice putların yanına gelir ve kavminin bereketlenmesi için putların önüne bıraktıkları yiyecekleri ve içecekleri putlara işaretle göstererek ‘yemiyor musunuz?’ Niçin konuşmuyorsunuz?’” der. Sonra putların üzerine doğru

³³ Aygün, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim ve İnsanlığa Mesajı*, 90

³⁴ Babilliler toplum olarak yıldızların hareketlerinden geleceğe dair tahminlerde bulunmaya son derece düşkünlüdürler. Hz. İbrahim (a.s.) de onların bu düşkünlüklerini bildiği için, kendisine hasta olacağını yıldızların haber verdiğini ifade etmiştir.

³⁵ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 232

gider ve onlara kuvvetli bir darbe indirerek ve onları parça parça eder. Belki kendisine başvururlar diye içlerinden en büyüğünü parçalamaz sağlam bırakır. Bayramdan, kutlamalardan sonra putların yanına dönen halk putları paramparça görünce “ Bunları Tanrılarımız’a yapan kim? Muhakkak bunu yapan zalimlerden biridir.” derler. Halktan bir takım kimseler, “İbrahim adında bir gencin onları diline doladığını duymuştuk.” diyerek haber ederler. İbrahim (a.s.) gelince de “Sen mi yaptın bunu Tanrı’larımıza ey İbrahim?” diye İbrahim (a.s.) ‘a sorarlar. İbrahim (a.s.) şöyle cevaplar: “Hayır! Bunu belki de şu büyük olanları yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa sorun, bakalım” der. Bunun üzerine halkın bir kısmının akılları nihayet başlarına gelir ve mantıklı düşünerek birbirlerinin yüzüne bakarak “Hiç şüphesiz bu cansız putlara tapmakla kendilerine haksızlık eden asıl zalimler sizsiniz siz.” dediler. Sonra yine eski fikir ve inançlarına dönerek, “Muhakkak ki bunların konuşmayacağını sen de biliyorsun” diye Hz. İbrahim (a.s.)’ı suçlamaya devam ederler. (el-Enbiyâ 21/57-65, es-Sâffât 37/91-94)

Hz. İbrahim (a.s.)’in kesin ve susturucu delillerle desteklenmiş olan Kur’an-ı Kerim’den delil sunabileceğimiz bu açıklamaları karşısında müşriklerin bir anlık dahi olsa hatalarını kabul ettikleri görülmektedir. Çünkü Hz. İbrahim (a.s.)’in sunmuş olduğu deliller gerçekten çok mantıklıydı. Aslında müşrikler de putların konuşmadığının hiç kimseye faydası ya da zararı dokunmadığının farkındaydılar. Lakin atalarından bu şekilde gördükleri için tapmış oldukları şey onlara bile mantıksız gelse yine de vazgeçmemek için direniyorlardı. Hatta Ayet-i Kerime’den de anlaşıldığı gibi bir an hata ettiklerinin farkına varıp sonra tekrardan eski hallerine dönüp İbrahim (a.s.)’e “Sen zaten putların konuşmadığını, yiyip içemez olduklarını bilmiyor musun? bunu niye dile getiriyorsun?” diyerek kızmışlardı. Hz. İbrahim (a.s.) ise putların aciziyetini itiraf etmek zorunda kalan kavmine bazı nasihatlerde bulundu. Yeri ve göğü yaratan her şeyin bir ve yegane sahibi olan Allah’ı bırakıp da bu saçma sapan hiçbir şekilde fayda ve zarar vermeyen putlara tapmanın yanlışlığını vurguladı. Yapmış oldukları yanlışın çirkinliğini anlayamadıkları için yada anlamak istemedikleri için onlara ve Allah dışında taptıklarına beddua etti.

Kavmi Hz. İbrahim (a.s.)’e karşı makul bir cevap vermekten aciz kalmıştı. Bu durum Nemrut’un son derece zoruna gitmişti. Nemrut ve adamları içine düşmüş oldukları bu aciziyeti bastırmak için farklı bir yol düşünerek kaba kuvvete

başvurdular. İlahlarını da küçük duruma düşmekten kurtarmak ve onlara yardım etmek için intikamlarını almak arzusuyla Hz. İbrahim (a.s.)'i ateşe atıp yakmaya karar verdiler. Nemrut halkına bütün yanabilecek olan parçaları toplattırıp İbrahim (a.s.) için geniş çaplı büyük bir ateş hazırlattı. Ateş öyle bir şiddetle yanıyordu ki çok uzakta olanlar bile ateşin şiddetini hissedebiliyordu. Hz. İbrahim (a.s.)'i yanmakta olan bu kızgın ateşin tam ortasına attılar fakat Allah Teâlâ ateşe “Ey ateş İbrahim’e serin ve esenlik ol!” diyerek Hz. İbrahim (a.s.)'i ateşin şiddetinden muhafaza etmişti . Sonuçta asıl hüsrana uğrayanlar müşrikler olmuştu.³⁶

Bu olay Kuran-ı Kerim’de üç yerde anlatılmıştır. Enbiya suresinde şöyle buyrulmaktadır:

“İbrahim (a.s.) şöyle dedi: ‘Öyleyse siz Allah-u Teâlâ’yı bırakıp da sizlere hiçbir fayda ve zarar veremeyecek kadar aciz olan putlara mı tapacaksınız?’ ” (el-Enbiyâ 21/66)

“Yazıklar olsun, size de Allah’ı bırakıp da tapmakta olduğunuza da! Hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?” (el-Enbiyâ 21/67)

“İçlerinden bazıları, ‘Eğer (bir şey) yapacaksanız, onu yakın da ilahlarınıza yardım edin.’ dediler.” (el-Enbiyâ 21/68)

“ ‘Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve esenlik ol.’ dedik.” (el-Enbiyâ 21/69)

“Ona öyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz onları en çok zarar edenler durumuna düşürdük.” (el-Enbiyâ 21/70)

“Onu Lût ile beraber kurtarıp içinde âlemler için bereketler kıldığımız yere ulaştırdık.” (el-Enbiyâ 21/71)

Bu olay. Sâffât suresinde ise biraz farklı bir şekilde ve daha kısa olmak üzere şöyle anlatılmaktadır:

“İbrahim şöyle dedi: ‘Yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz?’ ” (es-Sâffât 37/95)

“Oysa Allah sizi de yaptığımız şeyleri de yaratmıştır.” (es-Sâffât 37/96)

³⁶ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 227.

“Kavmi, “Onun için bir bina yapın içinde ateş yakın ve onu ateşe atın’ dedi.” (es-Sâffât 37/97)

“Böylece ona bir tuzak kurmak istediler. Biz de onları en alçak kimseler kıldık.” (es-Sâffât 37/98)

“İbrahim şöyle dedi: ‘Ben Rabbime (onun emrettiği yere) gideceğim. O bana yol gösterecektir.’ ” (es-Sâffât 37/99)

Ateşe atılma olayının bahsedildiği üçüncü yer ise Ankebût sûresidir. Bu sûre de ise Hz. İbrahim (a.s.)’in ateşe atılıp sonra Allah Teâlâ’nın onu mucizevi bir şekilde ateşten kurtardığı belirtilir. Bu, varlık ötesi bakanları akıl dışı bırakan mucizenin îmân edenler için ibret alınacak bir sahne olarak görülmekte olup Hz. İbrahim (a.s.)’in Allah’a ortak koşanlar için söylemiş olduğu sözlerin ardından Hz. Lut (a.s.)’un ona imân ettiği ve Hz. İbrahim (a.s.)’in artık hicret etmeye karar verdiği bildirilmektedir. Bundan sonraki aşamada ise ona ve nesline Allah’ın lütfettiği iyilikler anımsatılmaktadır. Hz. İbrahim (a.s.) ise bu sırada Allah’a ortak koşanlara; her şeyin yegane sahibi ve bir tek olan Allah’a inanmayı da her şeyden aciz olan işe yaramaz putlara tapmalarının dünyalık heveslerinden kaynaklandığını ve kıyamet günü geldiğinde cehennem azabından kurtulmayacaklarını, orada yanarken birbirlerini lanetleyeceklerini, kendilerini kurtaracak hiçbir yardımcı bulamayacaklarını onlara beyân etmiştir.³⁷

“(İbrahim’in) Kavminin cevabı, ‘Onu öldürün veya yakın’ demekten ibaret oldu. Allah da onu ateşten kurtardı. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için ibaretler vardır.” (Ankebût 29/ 24)

“İbrahim onlara dedi ki: ‘Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi (ve çıkar) uğruna Allah’ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkâr edip tanımayacak, kiminiz kiminizi lanet edecektir. Barınağınız cehennem olacaktır. Yardımcılarınız da olmayacaktır.’ ” (Ankebût 29/ 25)

³⁷ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 232.

“Bunun üzerine Lût, Ona (İbrahim’e) iman etti. İbrahim. ‘Ben, Rabbim’e (gitmemi emrettiği yere) hicret edeceğim. Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.’ dedi.” (Ankebût 29/ 26)

Şu ana kadar Hz. İbrahim (a.s.)’in ateşe atılması olayını Kuran-ı Kerim ışığında sağlam delillerle açıklamaya çalıştık. Bu konuyla ilgili birçok tefsir, özellikle de tarih kitaplarında israiliyat ve kıssacıların uydurmalarına da dayanılarak en küçük tefferuata bile değinilmiştir. Bunların çoğunun ilmi değeri olmadığı gibi çok yer ve zaman alacağından hepsini bu tezimizde ele almayı uygun görmedik. Fakat Kuran-ı Kerim’le çelişmeyen, Resulullah’ın sünnetine muhalif olmayan bir iki rivayetten bahsetmek isteriz. Bunlardan biri:

Hz. İbrahim (a.s.), kavminin putlarına karşı koyunca kavmi onu susturmak için bazı söylemlerde bulunmuştur. Lakin Hz. İbrahim (a.s.) delil getirmek suretiyle konuştuğu kelimelere karşı halkı bastırınca kavmi de ona karşı başarılı olamayacaklarını anlayınca onu hapsederler ve onu yakmak için girişimlerde bulunurlar. Ateş için odun toplamak kutsal bir görev olarak sayılırdı. Çünkü ilahlarını alaşağı eden ve hakaret yağdıran kişiyi yakacaklardı. Hatta hastalanan kişiler iyileştikleri vakit adak olarak odun toplamayı adarlardı. Kırk gün boyunca biriktirilen odunlar yerini almış artık tutuşturulma vakti gelmişti. O kadar şiddetle yanıyordu ki göklere kadar yükseliyor, harareti ise en uzaklardan bile hissediliyordu. Bağlamış oldukları İbrahim (a.s.)’i mancınkla kızgın ateşin tam ortasına attılar. Yer, gök ve melekler Hz. İbrahim (a.s.)’i oradan kurtarması için Allah’a dua ediyordu. Onun ateşe atılacağı sırada rüzgar meleği gelerek ona yardımcı olmak istediğini söylemişse de Hz. İbrahim (a.s.) “Size ihtiyacım yok.” diyerek Allah’a yönelip şöyle duada bulunmuştur: “Allah’ım, benden başka sana ibadet eden yok. Sen bana kafisin ve sen ne güzel bir vekilsin.” der. İmam Buhari’nin naklettiği rivayette: Hz. İbrahim (a.s.)’in “Hasbunallahü ve ni’me’l-vekil” diye dua ettiği rivayet edilmektedir. (Buhari, Sahih, Tefsir,13) Bu sırada bütün hayvanlar ateşi söndürmek için çaba sarf etmiştir.³⁸

³⁸ Mehmet Mübarek Çelik, *Kur’an-ı Kerim’e Göre Hz. İbrahim* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi 1998), 75-76.

1.1.5. Hz. İbrahim'in Nemrut'la Tartışması

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim (a.s.) ile tartışan ve Allah Teâlâ'nın kendisine hükümdarlık, saltanat ve güç verdiği kişinin (Nemrut'un) ismi zikredilmemiştir. Ancak bu kişinin kimliğinden çok kişiliği üzerinde durulmuştur. Ayetler onun nasıl ilahlık tasladığını, her şeyin sahibi olarak kendisini nasıl gördüğünden bahseder.

İslam tarihçileri ise bu hükümdarın uzun yıllar geniş bir ülkeye zorbalıkla hükmeden, kendini ilah sayan ve her şeyin yegane sahibi olduğunu düşünüp tüm halkı emri doğrultusunda yönetmeye çalışan zalim kralın "Nemrud" olduğunu kaydederler.³⁹

Sözü edilen bu olayın zamanı hakkında açık bir ifade olmamakla birlikte iki görüş ileri sürülmüştür: Sa'lebî putları kırmasında önce olduğunu benimserken Taberî ve İbnü'l- Esir putları kırmasından sonra bu tartışmanın geçtiğini kabul eder.⁴⁰ Büyük bir ihtimalle bu münakaşa ateşe atılmadan önce gerçekleşmiştir.⁴¹

Rivayetlere göre Hz. İbrahim (a.s.) putları reddettiği ve onları aşağıladığı için Nemrut tarafından zindana atılmış. Bir süre zindanda kalıp sonra yine Nemrud'un huzuruna çıkarılmıştır. Nemrud benlik duygusuna kapılıp yine ilahlık taslayıp saltanatına güvenerek her şeyin yegane sahibi kendisi olduğuna savununca Hz. İbrahim (a.s.) de yine zihinleri karıştırarak Allah'ın varlığını ispatlayacak bir yol düşündü. Amacı kendini ilah kabul eden Nemrud'un aslında ilah olmadığını ilahlık makamında sadece tek ve bir olan Rabbimizin olduğunu zalim Nemrud ve yandaşlarına bildirmektir ve şöyle buyurdu Nemrud'a: " Benim Rabbim hayat verir ve öldürür." deyince o hain sahtekâr: "Ben de yaşatır ve öldürürüm." diyerek adamlarına zindandan cezaları idam olan iki kişiyi getirmesini emreder. Karşısına getirdiklerinde ise birinin öldürülmesini diğerinin de serbest bırakılmasını emreder. Nemrud bu şekilde kendini ispatlamaya çalışmıştı. O, emrinin yerine getirilmesini ilahlığının tescili olarak kabul etmişti. Halbuki Hz. İbrahim (a.s.)'in bahsetmiş olduğu, olmayan bir şeyi yapmaktı; yani yoktan var edebilmektir. Bunu da sadece Allah yapabilir. Fakat Hz. İbrahim (a.s.) bu küstahın elini kolunu bağlayacak cevap vermeyeceği bir teklifte bulundu. O arada zihinde herkesin akıllarını başlarına

³⁹ Aygün, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim ve İnsanlığa Mesajı*, 91.

⁴⁰ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 224.

⁴¹ Aygün, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim ve İnsanlığa Mesajı*, 91.

getirecek bir fikir düşünmüştü:“ O zaman madem ilah olduğunu söylüyorsun her istediğini yapabileceğini düşünüyorsun Rabbim güneşi doğudan getiriyor sen de bunun tersini yap da batıdan getiriver. Görelim, bakalım her şeyi yapabiliyor musun?” Foyasını bütün açıklığıyla ortaya seren bu teklif karşısında zalimin nutku tutuldu. Bakakaldı ve söyleyecek hiçbir cevap bulamadı.⁴² Bu ikisi arasında geçen tartışmayı Kur’an-ı Kerim şöyle anlatmıştır:

“Allah kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, ‘Benim Rabbim diriltir, öldürür.’ demiş; o da ‘Ben de diriltir, öldürürüm’ demişti (Bunun üzerine) İbrahim, ‘Şüphesiz, Allah güneşi doğudan getirir sen de onu batıdan getir.’ deyince kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.” (Bakara 2/258)

Diğer bir rivayete göre de Nemrut ve kavmi Hz. İbrahim (a.s.)’in öldürülmesi üzerine ortak karar aldılar. Nemrut: “Bir bina çatınız da, alevli ateşin içine atınız onu!” diyerek Hz. İbrahim’in yakılmasını emretti.

Hz. İbrahim (a.s.) tam ateşe atıldığı sırada Cebrail (a.s.) gelir ve “ Bir hâcetin var mı ?” diye sorar. “Sana ise hayır!” der. Cebrail (a.s.) “O zaman istediğini Rabbinden dile der.” Hz. İbrahim (a.s.) : “Onun; halimi, isteğimi bilmesi bana yeter!” der ve başını göğe kaldırıp “Ey Allah’ım, sen gökte ve yerde teksin! Ben de yerde tekim. Benden başka sana yerde ibadet edecek kimse yoktur. Allah bana yeter, o ne güzel vekildir.” der. Akabinde Allah (c.c) ateşe : “ Ey Ateş! İbrahim’e karşı serin ve esenlik ol.” diye emretmiş, dolayısıyla yeryüzündeki bütün ateşler hararetini kaybedip sönmüştür. Ateş, Hz. İbrahim (a.s.)’e hiçbir şekilde zarar vermeyip sadece onu bağlamış oldukları ipleri yakmıştır.

Nemrut ateşin Hz. İbrahim (a.s.)’i yakmasından hiç şüphe duymamış, ateşin onu kül ettiğine inanıyordu.⁴³ Bineğine binerek ateşin yanından geçmek istedi. Ateşin yanına vardığında ateşin hala yanmaya devam ettiğini gördü. Fakat Hz. İbrahim (a.s.) ve ona benzeyen biri ile birlikte hiçbir şekilde ateşten etkilenmeden ateşin içinde durduklarını gördü ve geri kavminin yanına dönerek kavmine: “Ben İbrahim’i ateşin ortasında diri bir şekilde gördüm.” dedi. Bu hususta şüphe

⁴² Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 223-224.

⁴³ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: T.D.V. Yay, 2013), 148.

duyduğunu dile getirerek kavminden yüksek bir bina kurmalarını istedi. Bu şekilde gördüklerinden emin olmak istedi. Halkı onun için binayı dikti⁴⁴ ve Nemrut o yükseklikten ateşe bakınca yine aynı şeyleri gördü. Şaşkınlık ve hayranlıkla bu mucizevi olaya bakakaldı. Ardından Hz. İbrahim (a.s.)'e şöyle seslendi: “Ey İbrahim! Gördüm ki senin Rabbin çok büyük ve kudret sahibiymiş, seni nasıl kurtardığına şahit oldum.”⁴⁵ Nemrut, Hz. İbrahim (a.s.)'e “ Ey İbrahim, oradan çıkabilir misin?” diye sorunca Hz. İbrahim (a.s.) Nemrut'un yanına varır, yanındaki kimdi diye sorduğunda ise; O, gölgeler meleğidir. Rabbim onu benim için gönderdi hem yanımda otursun hem de beni ateşin azametinden korusun diye. Nemrut, Allah'ın kudretinden öyle etkilenmişti ki Hz. İbrahim (a.s.)'e şöyle itham etti: “Senin Rabbine kurban takdim edeceğim, dört bin sığır fakat bunu kendisine ibadet ve bir olduğunu kabul ettiğim manada değil; izzet ve kudretini sana yapmış olduğu mucizevi kudret için edeceğim.” Hz. İbrahim (a.s.) ise şöyle buyurmuştur: “Sen benim dinime yani tek olan Allah'ın her şeyi yarattığına inanıp diğer inandıklarını ise reddetmedikçe Rabbim senin hediyeni kabul etmez.” der. Nemrut ise; Ben bulmuş olduğum güç ve saltanatımı bırakamam.” diyerek yine de kurbanları keser.⁴⁶

Özetlemeye çalıştığımız bu rivayetler kaynaklarda daha uzun bir şekilde anlatılmaktadır. Fakat bunları doğrulayacak kesin delillere sahip değiliz. Hz. İbrahim'in Allah'a duymuş olduğu teslimiyet ve sabrıyla kendisinden sonra gelenler için örneklik teşkil ettiği zikredilebilir. Onun Rabbine olan teslimiyetini, inancını, sınanmış olduğu bütün olaylarında görmekteyiz. Onun Allah'a olan tevekkülü ve göstermiş olduğu sabrı kendisini en yüksek makama çıkarmıştı ve artık Allah'ın dostu olmaya hak kazanmıştı. Nemrut'a gelince de aslında Nemrut da Allah'ın varlığından ve kudretinden gördükleri karşısında emin olmuştu. Fakat Nemrut'un saltanatına olan düşkünlüğü, dünya sevgisi, benlik duygusu, her şeye sahip olma isteği o kadar yüksekte idi ki, gördüklerine inansa bile bu özellikleri daha baskın geldiği için Allah'ın tek olduğunu kabul ederek kendi saltanatından vazgeçmek istemedi.

⁴⁴ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 148.

⁴⁵ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 149.

⁴⁶ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 149.

1.1.6. Hz. İbrahim'in Tevhid Mücadelesi

Tevhid, “Yalnız, tek ve biricik olmak” anlamındaki vahd (vahdet, vuhud) kökünden tef’il kalıbında türemiş olup “ birlemek, bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” demektir. Terim olarak “Allah’ın zatında ve sıfatlarında bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul edip bağlanmak” diye tanımlanır.⁴⁷

Allah’ın tek olduğunu, O’nun tüm üstün özellikleri kendisinde birleştirdiği, bütün yaratılanlara has eksikliklerden uzak olduğunu, eserin asıl sahibinin kendisi olduğunu, eşi ve benzerinin bulunmadığını bütün kainatın hakimi ve yöneteni olduğunu bilip ona iman etmek; ondan başkasını ilah kabul etmemek, hayata dair yapmak istediğimiz her şeyi onun rızasını gözeterek onun emri doğrultusunda yapmak gibi oldukça geniş manaları içeren tevhit, dinin özüdür. İslam dininde tevhit temel teşkil etmektedir. İslam dininin usul ve furuuna ilişkin konuların temel dayanaklarından birisi “tevhit” tir. Dolayısıyla din olarak İslamı irdelerken onu tevhid üzerine temellendirmek yerinde olacaktır.

İslam dininin temelini oluşturan tevhit inancı bütün peygamberler tarafından benimsenmiş tebliğin noktasında ise en baş konulardan olmuştur. Zamanla insanlar bu tevhit akidesinden uzaklaşıp akıl ve mantık dışı şeylerle uğraşarak şirkin eşiğine kapılıp Allah’a ortak koşarak kesin bilgiye dayalı sahih bir tevhidi imandan sapmışlardır. Böylece doğru olan tevhit inancı yerini şirkin türlü türlü çeşidine bırakmış, kendilerini kimin yarattığını unutmuş, arşın yegane sahibi zamanla unutulmuş, yerini cehalete-bilgisizliğe-dayalı kör bir taklidi imanın pençesine bırakmıştır. Artık tek bir Tanrı’ya ibadet etme sadece ona inanmak düşüncesi terkedilmişti. İnsanlar yaratanın emrini de göz ardı edip ona karşı ibadetlerden de uzaklaşmışlardı. Bu şekilde Hz. Nuh (a.s.)’ın tebliğ ettiği tevhid akidesi uzun bir zaman kaybolmuştur. Bu sebeple Allah (c.c), Nuh (a.s.)’dan sonraki nesillerden nicelerini helak etmiştir.

Tevhit, Kuran’ın işaret ettiği gibi sadece zihinsel ve fikri bir telakki değildir. O, kainatın her yanında kendini göstermektedir. Evrendeki düzenin ve her şeyin tek sahibinin Allah olduğunu Kur’an-ı Kerim’de ki şu ayetlerden de anlamaktayız:

⁴⁷ Topaloğlu -Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 318.

“O, göklerden sizin için su indirendir. Hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de onunla meydana gelir.” (en-Nahl 16/10)

“Allah o su ile size; ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve her türlü meyvelerden bitirir. Elbette bunda düşünen bir kavim için bir ibret vardır.” (en-Nahl 16/11)

“O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır.” (en-Nahl 16/12)

“Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerle yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Öğüt alan bir toplum için bunda ibretler vardır.” (en-Nahl 16/13)

“O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) onun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir.” (en-Nahl 16/14)

“Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağlar; yolunuzu bulmanız için de nehirler, yollar ve nice işaretler meydana getirirdi. İnsanlar yıldızlarla da yollarını bulurlar.” (en-Nahl 16/15,16)

“Şu halde yaratan, yaratamayan gibi olur mu? Artık siz düşünmez misiniz?” (en-Nahl 16/17)

“Hâlbuki Allah'ın nimetini saymaya kalksanız onu sayamazsınız. Şüphesiz Allah; çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (en-Nahl 16/18)

Bu şekilde daha da birçok ayet tevhitte bahsetmektedir. Ama biz burada birkaç tanesinden bahsedip asıl konumuz olan Hz. İbrahim (a.s.)'in tevhit mücadelesinden bahsetmek istiyoruz.

Hız. İbrahim (a.s.) tam bir şirk toplumunun merkezinde dünyaya gelmiştir. Onun içinde yaşadığı toplum, şirki sadece putlara ibadet edilecek bir kavram veya dini bir inanış şekli olarak değil aynı zamanda onu kendi siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamlarının üzerine kurulu olduğu bir çeşit medeniyet sistemi olarak da görmekteydiler. Hız. İbrahim (a.s.)'ın kavmi; sadece putlara, gök cisimlerine, gezegenlere veya onların dünyadaki sembolü olarak saydıkları çeşitli putlara taparak onlara türlü hediyeler sunmakla yetinmemişler. Ayrıca kendileri gibi birer beşer olan

krallarını da Tanrı olarak kabul etmişlerdir. Bu kral Tanrı'lar siyasal, sosyal, ekonomi, kültürel ve hukuk alanında her türlü yasayı kendileri belirleyip koymaktaydılar. Bu şekilde insanlar üzerinde hüküm kurmuşlardı ve insanların bu yasalara uymak dışında yapabilecekleri bir şey yoktu. Dönemin kralı Nemrut da kendini tanrı olarak takdim edenlerdendi. İnsanlar da onu bu şekilde kabul etmekteydi. Ancak Nemrud Allah'ın varlığını inkâr etmiyor, onu kâinatın yaratıcısı olarak kabul etmekle beraber kendisini yeryüzünün tek hâkimi olarak görüyordu. Bunu, bu şekilde kabul etmeyenleri ise asi ve günahkâr olarak sayıyordu. İşte Hz. İbrahim (a.s) bu şekilde her türlü gök cisimlerine tapan onların sembollerini temsil eden putlara ve de dönemi yöneten her şeyin tek sahibi olduğuna inanılan krallara tapan bir topluma karşı çıkmış ve gayet zor bir tevhid mücadelesinin içine girmiştir. Böylece Hz. İbrahim (a.s.) birçok Tanrı'ya tapan içinde çıkarları olan tüm zümrelere savaş açan bir konuma düşmüştü. Aslında bu savaşta tek başınaydı. Ancak Allah'ın dostu Hz. İbrahim (a.s.),“Allah, bana yeter.” sözü onun rabbine olan teslimiyetini göstermesi açısından değerlidir.

Şirke karşı koyan Hz. İbrahim (a.s.) tevhid inancını tebliğ ederken bu yoldaki ilk mücadelesini babası Azer'e karşı vermiştir. O, babasına, “Sen birtakım putları Tanrı mı ediniyorsun? “Doğrusu ben, seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum.” (el-En'âm, 6 /174) “Babacığım! Duymayan görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?”(Meryem 19/42) demek suretiyle mantığımı kullanarak akli yöntem ve yumuşak, tatlı bir dille hiçbir şekilde hiçbir şeye tepki vermeyen, faydası ve zararı kimseye dokunmayan putlara tapmanın akıl dışı bir inanış olduğunu ve saçma olduğunu vurgulamıştır.

Hz. İbrahim (a.s.)'ın kavmiyle mücadelesi, babasıyla mücadelesine nispeten biraz daha sert olmuştur. Nitekim kavmine karşı tevhid mücadelesinde yıldıza, aya ve güneşe “Bu benim Tanrım öyle mi?” mealindeki inkâr ve şaşkınlık anlamı taşıyan bir nükte de öncelikle “Bu benim tanrım!” deyip de onların ardı ardına kaybolup batmaya yüz tutmasıyla birlikte “Ey kavmim! Ben sizin Allah'a ortak koştüğünüz şeylerden uzağım. Çünkü ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim.”(en-En'âm 6/74-79) demesiyle birlikte kavmi bu konuda onunla tartışmaya girer. Bunun ardından Hz. İbrahim (a.s.) , kavmine ayetlerde izah edildiğine göre şöyle der: “Beni doğru yola iletmişken Allah hakkında

benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin ona ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak Rabbimin dilediği olur. Siz, Allah'ın size haklarında hiçbir hüküm göndermediği şeyleri O'na ortak koştuktan korkmazken ben sizin ortak koştüğünüz şeylerden nasıl korkarım?" (el-En'âm6/80-81).

Yukarıdaki ayetlerden de anlaşıldığı gibi Hz. İbrahim (a.s.) kavmi, kendisiyle hem tevhid konusunda hem de bir tek Allah'a ibadet etme konusunda tartışmaya koyulmuştur. Hz. İbrahim (a.s.)'in kavminin putlara tapmasının ve kendisinin de putlara muhalif olup onları inkâr edip akıl dışı varlıklar olduklarını savunmasından dolayı, kavmi Hz. İbrahim (a.s.)'e karşı çıkıp onu kendi tanrılarına laf söylemesinden dolayı uyarılmış ve tanrılarının onu cezalandıracağını dile getirmiş tehdit etmeye çalışmışlardır.

Çünkü o, çok iyi bilmektedir ki, "İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar, işte güven ve emniyet onun içindedir. Doğru yolda olanlar da onlardır." (el-En'âm 6/82).

Hz. İbrahim (a.s.), kavmiyle olan başka bir tartışmasında ise onlara şu ayetlerden anladığımızı göre şöyle sorular sorar:

Hani o babasına ve kavmine, "Neye tapıyorsunuz?" demişti.

"Putlara tapıyoruz ve onlara tapmağa devam edeceğiz." demişlerdi.

İbrahim der ki: "Onlara yalvardığımızda sizi işitiyorlar mı?"

"Yahut size fayda veya zararları dokunur mu?"

"Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk" dediler.

İbrahim şöyle dedi ." Sizin ve geçmiş atalarınızın taptığı şeyleri gördünüz mü?"

"Şüphesiz onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin Rabbi olan Allah dostumdur."

"O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir."

"O, bana yediren ve içirendir."

“Hastalandığımda da O bana şifa verir.”

“O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır.”

“O, hesap gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur.”

“Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni Salih kimseler arasına kat.” (eş-Şu’arâ 26/70-83) ve daha sonra onların hiçbir işe yaramayan tapmış oldukları Tanrı’larına karşılık kendi yüce Rabb’inin üstünlüklerini bir bir saymaya başlar.

Buna nazaran müşriklerin “tanrı” diye tapmış oldukları putlar onları ne anlayabilir ne de dualarını işitip icabet edebilir. Oysaki Allah “Semi” ismiyle her şeyi işitendir. Ona yöneltilen bütün dualara icabet eder. Onların tapmakta oldukları tanrılar ne bir fayda sağlayabilir, ne de bir zarar verebilir. Oysaki faydası da zararı da yöneten Allah’tır. Yoktan var eden de, dirilten de O’dur. Öldüren de odur. Yarattıklarını hidayete erdiren de odur. Yaratılmışlara hayat mücadelelerini sürdürebilmesi için rızık veren, yediren, içiren her türlü ihtiyaçları karşılayan da O’dur. Hasta olunduğu vakit şifa veren de o, hastalık verip imtihan eden de O’dur. Hesap günü geldiği zaman günahları bağışlayan da o, cezaları birikmiş kişilere cezasını verecek olan da O’dur. Yani kısaca her şey Allah’ın emrindedir. O, ol der ve hemen oluverir. Allah kadirdir (her şeye gücü yeten), her şeyin tek sahibidir. Buna karşılık onların putları ise bu sayılmış olanların hiçbirini yapabilecek durumda değildir. Bunların hiçbiri kimseye fayda sağlamaz işe yaramaz, bırakın insanları kendilerine bile fayda sağlayamazlar.⁴⁸

Aslında Hz. İbrahim (a.s.)’in bu mesajlarla insanların zihnine ışık tutup akıllıca düşüncelerini sağlamaya ve onları ikna etmeye çalışmış olduğunu görmekteyiz. Bu sahih ve isabetli mesajlarının ardından Hz. İbrahim (a.s.), bir başka ayet ışığında ifade edildiği üzere: Allah’a kulluk edip ona karşı gelmekten sakınmalarını, ondan korkmalarını buyurup bunun onların felahı için daha hayırlı olacağını vurgulamıştır. (Ankebût 29/16)

“Hz. İbrahim (a.s.), sadece babası ve kavmiyle tartışmakla yetinmeyip dönemin kralı Nemrut’la da tevhid mücadelesini sürdürmüştür. Nitekim Hz. İbrahim

⁴⁸ Muammer Esen, Hz. İbrahim’in İmanı ve Tevhid Mücadelesi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52: 2 (2011), 125.

(a.s.), kendisiyle tartışmaya giren Babil kralına şöyle der: “Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabb’i hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, ‘Benim Rabbim diriltir, öldürür.’ demiş. O da , ‘Ben de diriltir, öldürürüm’ demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, ‘Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir.’ deyince kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.” (el-Bakara 2/258).

Bütün bunlar gösteriyor ki Hz. İbrahim (a.s.), Rabb’i için vermiş olduğu tevhid mücadelesinde en başta yakın çevresinden başlayarak (babasından) ardından kavmiyle ve daha sonra da kral Nemrut’la mücadele etmiştir. Bu tevhid yolunda vermiş olduğu mücadeleye bakıldığı zaman, gerek tartışmaları olsun gerek öne sürdüğü ikna edici görüşleri olsun hep akla ve bilgiye dayalı olduğu görülmektedir. Onun amacı insanların zihnindeki taassubi düşünceleri silip yerine akla ve mantığa uygun tek tanrı inancını empoze etmektir. Bunun için üstün bir çaba sarf ettiği görülmektedir. Onun tek amacı puta tapanları soyut bir şekilde uyarmak değil aynı zamanda şirk ortamı içinde din adına yapılan bütün zulümleri, ayrıcalıkları ve bu düzenin devamını sağlayan hurafeleri yanlış inanışları insanların zihninden arındırıp yok etmek suretiyle çabaladığı da görülmektedir. Bu yüzden Hz. İbrahim (a.s.), insanların vicdanlarına seslenmek istemiştir. Çünkü vicdan insana daima doğruyu söyleyen, Allah tarafından insanların fitratına yerleştirilmiş bir sistemdir. Suç işleyen birine suçunu itiraf ettiren, yalan söyleyen birine doğruyu söylettiren yine vicdandır. Yani Allah Teâla insanı yaratırken onlara yaşamları boyunca doğruyu ilka eden bir mekanizma yerleştirmiştir. Fakat insanoğlu, zaman zaman vicdanına muhalif hareket etmek de, bu durum da kişiyi rahatsız etmektedir. Hz. İbrahim (a.s.) müşriklerin yaptıkları yanlışları yüzlerine vurunca aslında onlarda kendi içlerinde yanlış yolda olduklarını itiraf etmişlerdir. Vicdanen uyanmışlardı ama vicdanlarını dinlemeyip hemen eski durum ve vaziyetlerine dönmüşlerdir.

İnsanların doğruyu bulması açısından Allah’ın insana bahşetmiş olduğu başka bir kavram ise; fitrattır. Fıtrat; fatr kökündün türemiş bir isim olup, yaratılış belli yetenek ve yatkınlıklara sahip oluş anlamına gelir. Allah’ın yarattığı fiziki ve ruhi kabiliyetleri ifade eder.⁴⁹ Allah Teâla bunu ayeti Kerime’de şöyle beyan etmiştir:

⁴⁹ Topaloğlu -Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 94.

“Biz insanı fitrat üzere yarattık.” (Rum 30/30) Fitrat; içgüdü, tabiat gibi insanın yaratılışından gelen bir melekedir. Yani insanın özünde var olan bir şeydir. İnsan kendi fitratıyla da bir olan Allah’ı bulabilir. Tıpkı Hz. İbrahim (a.s.)’in bulduğu gibi. Fakat Allah Teâla yine de insanlara doğru yolu göstermek ve kolaylaştırmak için peygamberler göndermiştir. Hz. İbrahim (a.s.)’in kavmi de onun uyarısından sonra vicdanlarından onay verenler cezalandırma korkusu ya da menfaatlerinden dolayı doğruyu söylediğini bildikleri halde geri durup ona karşı çıkıp Hz. İbrahim (a.s.)’i ortadan kaldırmayı düşünmüşlerdi. Fakat Allah Teâla onların tuzaklarını etkisiz hale getirerek peygamberlerini kurtarmıştır.

Tevhid, Kuran-ı Kerim’de Allah Teâlanın üzerinde durduğu en önemli konulardan biridir. Allah inancında tevhidin yani birliğin esas alınması, İslam’ın en önemli meselelerinden birisi olmuştur. Hz. İbrahim (a.s.) dahil olmak üzere bütün peygamberler de bu uğurda çok çaba sarf etmiştir. Hz. İbrahim (a.s.), şirki kökünden yok etme adına insanlara putlara tapma hususunda çeşitli örnekler sunmuş, akli deliller kullanarak açıklamaya çalışmıştır. Kendi vicdanlarının sesini onlara duyurmuş, gerçeği bizatihi onlara itiraf ettirmiştir. Rabbine olan bağlılığını ve muhtaçlığını kullandığı takdire şayan üsluplarla insanlara göstermiştir. Fakat ayetlerden anlaşıldığına göre insanlar bütün bu gerçeklere karşı duyarsız kalmış ve Hz. İbrahim (a.s.)’i yok etmek istemişlerdi. Ama Allah Teâla peygamberini insanlara karşı koruyarak, onu üstün kılıp zalimlerin zulmünden kurtarmıştır. İnanan insanlar, onun bu tevhid yolunda verdiği mücadeleye hep övünmüşler ve onu kendilerine örnek almışlardır.

1.1.7. Hz. İbrahim’in Babası İle Mücadelesi

Tebliğ yöntemi olarak ilk başta yakınlarından başlamak gerekmektedir. Kur’an da önce en yakın akrabalarını uyar (eş-şu’arâ 26/214) ayeti bunu açıkça belirtmektedir. Hz. İbrahim de en yakınlarından dini tebliğe başlamıştır.

Hız. İbrahim’in babası (Azer) put yapıp puta tapanlardandı. Bu durum Hz. İbrahim’i derinden etkilemekteydi. Bu anlamda, Hz. İbrahim başta kendi babasından başlamak üzere diğer insanlara karşı daha etkin bir tebliğde bulunabilirdi.

Hız. İbrahim (a.s.) bir insanın ailesine karşı duyulması gereken derin saygı ve edep ölçülerine göre hareket ederek babasını uyarıştır. Kibar üslupla ve akılcı bir şekilde hareket etmiştir.

Tebliğde (davette) kibar yumuşak davranmak gerekir. Zira Kur'an'da Hz. Muhammed (s.a.s.)'e hitaben, "Allah'ın rahmetinden dolayı sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış. Fakat karar verdin mi Allah'a güven doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever." (Âl-i İmran 3/159)

Kitapta İbrahim'e dair anlattıklarımızı da an, o şüphesiz özü sözü doğru biri, yani bir elçiydi. Babasına şöyle demişti: "Babacığım! İştımeyen, duymayan, görmeyen ve kimseye faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?" Hz. İbrahim'in, kimin Tanrı olduğuna ilişkin olarak babasına yönelttiği soruya, babası atalarının inandığı (Nemrud) şeklinde cevap vermiştir. Ancak Hz. İbrahim'in Nemrud'un Tanrı'sını sorması üzerine bu soruya babası cevap verememiştir. Babası, Hz. İbrahim'in güzel bir üslup ve kuvvetli akli delillerle yaptığı "Hak" çağrısına icabet etmemiş, Nemrud'a inanıp güvenmiştir. Bundan dolayı da Hz. İbrahim ile babası arasında hep bir münakaşa vardır.

" Babacığım! Allah bana senin ilminden fazla bir ilim nasip etti. Bana uy ki seni doğru yola eriştireyim."

" Babacığım! İblise uyma çünkü iblis Allah'a karşı çıkmıştır."

"Babacığım! Korkarım ki bana uymaz şeytana uyarsan Allah katında sana şeytan, dost olur."

"Ey İbrahim! Sen benim taptıklarına tapmak istemiyor musun? Bundan vazgeçmezsen seni vururum, bundan dolayı da benden uzaklaş."

Hız. İbrahim, şöyle cevap verdi: "Sana selam olsun, senin için Allah'tan bağışlanma dileyeceğim. Çünkü Allah çok lütufkârdır."

“Seni Allah’tan başka inandıklarınla bırakır, Allah’ıma yalvarırım. Rabbim’e yalvarışında mahrum kalmayacağımı umarım.”⁵⁰

Hız. İbrahim (a.s.)’in babasını davet ederken kullandığı cümleler, tam bir peygamber üslubunu yansıtmaktadır. Hız. İbrahim, saygı, sevgi ve hürmetin bir gereği olarak tebliğindeki cümlelerin başında “babacığım” kelimesini sıklıkla kullanmıştır. O, babasının azap çekmemesi için çok çalışmıştır. Babasının durumu onu derinden sarsmıştır. Bu anlamda o, babasına karşı da, peygamberlik görevini yerine getirme gayretinde olmuştur. Bu verilerden de anlaşılmalıdır ki, Hız. İbrahim (a.s.) babasını davet ederken kendisine has yapıcı ve nazik bir metot kullanmıştır. Ailesine de güzel ve iyilik ile tebliğde bulunmuştur:

1) Anne ve babasına iyi davranması buyrulmuştur. Zaten onları dine davet etmek, en büyük iyiliktir. Bundan dolayı da bu davette onları üzecek, kıracak sözler yerine güzel sözler ve yumuşak dil kullanmıştır. Aynı zamanda Hız. İbrahim’in edepli olduğunu Allah (c.c) bildirmiştir.

2) Hız. İbrahim (a.s.) tebliğde iyi davranmalıdır ki onlara yani başkalarına etki edebilsin. Bunun tersi onlara kötü davranmak tebliğe çok zarar verir.

3) Hız. Muhammed (s.a.s.) de Hız. İbrahim (a.s.)’in Allah (c.c)’ın dostu olduğunu bildirmiş, Allah’a inanmayanlarla birlikte olsa bile Hız. İbrahim (a.s.)’in onlarla da iyi olduğunu söylemektedir. (Ebu Hüreyra (r.a)).

4) Hız. İbrahim (a.s.) tebliği güzel bir şekilde ve akla uygun olmalıdır ki tebliğ yerine gelsin. Bundan dolayı da babasına: “Babacığım! O işitmez, görmez, sana hiçbir faydası olmayan şeylere neden tapıyorsun? Demiştir. Zaten ne babası ne de diğerleri bu putların bir şey yaratma gücüne sahip olmadıklarını inanıyorlardı. Onlara yeri göğü yaratan kim desen Allah diyeceklerdir. Onların putlara yükledikleri güç kuvvet sadece putların onları Allah’a yakınlaştıracaklarına ve onlara şefaathçi olacaklarına inanmalarındır.

5) Hız. İbrahim (a.s.) birçok tebliğ çeşidi kullandı. Anlattıklarını sağlam bir dayanak olması ve babasını ikna etmek için “Sevgili babacığım, gerçekten de sana gelmeyen bir ilim bana gelmiştir. Bundan dolayı da dediklerimi yap ki senin

⁵⁰ Polatoğlu, *Kur’an’da ve Tevrat’ta Hız. İbrahim’in İnanç Konusundaki Akılcı Tutumu*, 67-71.

kurtuluşuna vesile olayım.” demiştir. Bunlardan da anlaşılıyor ki vahiy bulunmasına rağmen yardımın Allah’tan gelmesi ve babasının şirkin tam ortasında olmasına rağmen Hz. İbrahim (a.s.) babasına bilgelik taslamamış, Azer’in bilmediği ilmi kendisinin bildiğini güzel ve kırıcı olmayan bir dille ifade etmiştir. Bundan dolayı da tebliğ eden kişi karşısındakinin yaşına uygun bir dil kullanmalıdır. Tebliğ eden kişinin hesaba alınması için bu davranışlar önemlidir. Hz. İbrahim babasına: “Bana uy ki seni kurtarayım” derken kendi şahsı değil, tabi olduğu din vurgulanmaktadır.

6) Hz. İbrahim (a.s.) “Babacığım; şeytana uyma, şeytan Allah’a karşı çıkmıştır.” diyerek babasının yanlışlığını ona açıklamaktaydı. Ama Azer şeytana taparak, onun fikirlerine uymakta ve yolundan gitmekteydi. Hz. İbrahim (a.s.), babasının yaptığı yanlışları bir elçi olarak ortaya koymuştur. Tebliğ metodunda kullanılan dil muhatabın hatalarını görmesine olanak tanımada belirleyici olmaktadır.⁵¹

Bu bilgilerden yola çıkarak Hz. İbrahim (a.s.)’in babası (Azer) put yapıp satan ve müşrik imtiyaz sahibi olan kimselerdendi. Bundan dolayı da babası üst kişilere yakındır. Hz. İbrahim (a.s.) babasına dini tebliği gösteriyor ki tebliğe ilk, en yakın akrabadan başlamak uygundur. Aynı zamanda Hz. İbrahim’in babası (Azer) eğer tebliğe uymuş olsaydı onunla birlikte birçok insan Hz. İbrahim’in dinine girerdi. Hz. İbrahim’in yumuşak dili dahi babasına tebliği kabul etmeye yetmedi. Her ne kadar babası Hz. İbrahim’i kırmış olsa da hiçbir zaman İbrahim (a.s.) babasını saygıda kusur etmemiş; hep yumuşak bir dille, güzel ve nazik bir üslup kullanmıştır. Örneğin konuşmalarında hep “babacığım” gibi kelimelerle başlaması bunu açıklar niteliktedir. İbrahim (a.s.) babasına karşı çok yumuşak huyluydu. Hz. İbrahim’in yumuşak huylu olmasına rağmen babası onun tebliğini bir türlü kabul etmemiştir.

1.1.8. Hz. İbrahim (a.s.)’in Kavmine Tebliği

Bir hacetini gidermek için başka bir varlığın gücüne ihtiyaç duymak o varlıktaki acziyetin göstergesidir. Bu insan hayatında bu şekilde iken ilah

⁵¹ Çelik, *Kur’an-ı Kerim’e Göre Hz. İbrahim*, 51-55.

konumundaki varlığın bu şekilde olması onun ilah olamayacağını apaçık bir göstergesidir.⁵² Çünkü her şeyi vadettiğine inanılan ilahın başka bir varlığa muhtaçlığı düşünülemez. Birçok peygamber kavmine, tek ve bir olan Allah'ı anlatırken ilah kavramındaki acziyetten bahsetmiştir. İnsan akıl çerçevesinde düşünürse şayet gerçek bir ilahın acziyet vasfını kesinlikle taşımadığını her şeye gücü yeten (kadir) olduğunu fark eder. Lakin taassubi bir çerçevede bakarsak olaya zaten akıl ve mantıktan bahsetmenin bir anlam değeri kalmamaktadır.

Hz. İbrahim (a.s.)'in tevhid mücadelesinin büyük bir kısmını kavmine yapmış olduğu tebliği oluşturur. Kur'an-ı Kerim; onun kavmine tebliği sırasında kavmini eğitebilmek, tevhide ulaştırmak için kullanmış olduğu birtakım metotların ip uçlarını da bize bildirmektedir. Ayrıca kavminin bu tebliği kabul etmesine engel teşkil eden durumlara ve Hz. İbrahim'in tebliğ sırasında kalmış olduğu tepkilere de yer verilmektedir. Bütünüyle bu süreç Hz. İbrahim (a.s.)'in kavmine olan tebliğinin aşamalar halinde tek tek taşlarını yerine oturtarak bütünü oluşturur.⁵³

Hz. İbrahim (a.s.)'in tebliğ metodu daha öncede belirtmiş olduğumuz gibi en başta yakın çevresinden başlayarak gerek babasından gerekse kavminden bir gruba gerek bütün kavmine uzağa doğru tüm topluma dini akıl ve mantık çerçevesinden güzel bir lisanla zihinlerde ki bulanıklıklara ışık tutarak güzel bir şekil de tebliğ faaliyetini gerçekleştirmiştir. Hz. İbrahim (a.s.) bu süreçte birtakım engellerle karşılaşmıştır. Fakat hiçbir zaman Allah'tan ümidini kesmemiş doğru bildiği şeyin arkasında durmuş ve yılmadan bütün engellere karşı direnmeye devam etmiştir. Bu uğurda hiç tereddüt etmeden, düşünmeden canını bile ortaya koymuştur. Çünkü o, yalnızca Allah'ın rızasını düşünüyordu, biliyordu ki Allah ona yeterdi. Zaten bu Allah'a olan teslimiyeti kendisine, Allah'ın dostluğunu kazandırmıştır. O artık Allah'ın dostu, Hz. İbrahim Halil'idi.

Hz. İbrahim (a.s.)'in içinde yetiştiği toplumun dini durumunu daha önce bir başlık altında incelemiştik. O yüzden bur da, bu konu üzerinde çok detaya girmeyip yüzeysel bir şekilde bahsetmek tezimiz için daha sıhhatli olacaktır. Hz. İbrahim

⁵² Gül Atalar, *Hz. İbrahim Kıssasının Kelâm Bahisleri Açısından Tahlili* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2009), 19.

⁵³ Ramazan Gürel, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Hz. İbrahim (a.s.)*, (Doktora Tezi Marmara Üniversitesi, 2011), 36.

(a.s.)'in içinde yetiştiği toplum, gök cisimlerinin yeryüzünü yönettiğine inanıyor ve bu gök cisimlerinin onlara benzer şekilde putlarını yapıp onlara tapıyorlardı. Durum bu şekilde olunca da Hz. İbrahim (a.s.)'in kavmine tebliği, bu gök cisimlerinden bahsederek önce yıldız sonra ay ve daha sonrada güneşi örnek vererek kayboluşları ile batışlarını öne sürerek akli delillerle ilahlık kavramını taşımadıklarını, inançlarının yanlış olduğunu izah etmeye başlar. Hz. İbrahim'in akıl yoluyla Allah'ı arayıp bulması ve kavmine deliller sunarak dini tebliğ etmesi Kur'an-ı Kerim de En'âm sûresin de şöyle anlatılır:

Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. “İşte Rabbim!” dedi. Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi.

Ay'ı doğarken görünce de, “İşte Rabbim!” dedi. Ay da batınca, “Ant olsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse mutlaka ben de sapıklardan olurum” dedi.

Güneşi doğarken görünce de, “İşte benim Rabbim! Bu daha büyük” dedi. O da batınca (kavmine dönüp), “ Ey kavmim!” Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım” dedi.

“Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim.”

Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: “Beni doğru yola iletmişken Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin ona ortak koştuklarınızdan ben korkmam; ancak Rabbimin bir şey dilemiş olması başka. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?”

“Allah'ın, size, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri ona ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden ne diye korkayım? Öyle ise iki taraftan hangisi güvende olmaya daha layıktır? Eğer biliyorsanız söyleyin.”

İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.

İşte kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimiz... Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki Rabbim hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir. (el-En'âm 6/76-83).

Bu konu Sâffât sûresinde de şöyle geçmektedir:

Hani babasına ve kavmine şöyle demişti: “Siz neye tapıyorsunuz?”

“Allah’ı bırakıp da bir takım uydurma ilahlar mı istiyorsunuz?”

“O halde Âlemlerin Rabbi hakkında görüşünüz nedir?”

İbrahim yıldızlara baktı ve “Ben hastayım” dedi.

(es-Sâffât 57/85-89)

İmam Maturidi (ö.333/944) eseri *Kitabü't-Tevhid*'de; Allah'ın görülmesi gereklidir, haktır ancak bu rü'yet tefsirsiz ve idraksız olacaktır dedikten sonra Rü'yetin delillerini sıralamış. Delilin birinde Hz. İbrahim'i konu edinerek şöyle söylemiştir:

“Hz. İbrahim'in (Allah'ın birliğiyle ilgili olarak) kavmiyle yıldızları konu edinerek yaptığı fikri tartışma ve ayrıca yıldızın kayboluşu, ayın ve güneşin batışı gibi hususlarda delil teşkil eder. İbrahim, onlarla görülebilen bir Rabb'i sevmediği şeklinde değil, batıp kaybolan Rabb'i sevmediği yolunda tartışmıştır. Çünkü kayboluş süreklilik arz etmeyişin göstergesidir.”⁵⁴

Kur'an-ı Kerimdeki başka bir sürede ise Hz. İbrahim (a.s.)'in kavmine tevhid çağrısı yani tebliği şu şekilde beyan edilmiştir:

“Hani o babasına ve kavmine, ‘ Neye tapıyorsunuz?’ demişti.”

“ ‘Putlara tapıyoruz ve onlara tapmağa devam edeceğiz’ demişlerdi.”

“İbrahim dedi ki: ‘ Onlara yalvardığımız da sizi işitiyorlar mı?’ ”

“Yahut size fayda veya zararları dokunur mu?”

“ ‘Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk’ dediler.”

“İbrahim şöyle dedi: ‘Sizin ve geçmiş atalarınızın taptığı şeyleri gördünüz mü?’ ”

“Şüphesiz onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin Rabbi olan Allah dostumdur.”

⁵⁴ Ebû Mansûr el-Mâtûr'idî, *Kitabü't-Tevhid*, Terc: BekirTopaloğlu, (İstanbul: İSAM Yay, 2016), 98-100.

“O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir.”

“O, bana yediren ve içerenidir.”

“hastalandığımda da O bana şifa verir.”

“O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır.”

“O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur.”

(eş-Şu'arâ 26/70-82 Ayrıca el-En'âm 6/52-56 Ankebût 29/16-23)

Kuran-ı Kerim, onlara “Allah’ın indirdiğine uyun.” Denildiğinde “ Hayır, biz atalarımıza üzerinde bulduğumuz (yol)’a uyarız!” derler. “Peki, ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (Onların yoluna uyacaklar)?” (el-Bakara 2/170) diyerek kınamakta, taklit etmenin taassubun akla mantığa uymadığına saçma olduğuna dikkat çekmektedir. Allah’ın yaratmış olduğu kainatta ve kainattaki her kareyi düşünerek bakmayı vurgulayan Kur’an “Eğer onları, doğru yola çağırırsanız işitmezler. Sen onların sana baktıklarını görürsün halbuki onlar görmezler.” (el-Bakara 2/164) Kur’an- Kerim, Allah’ın insanlara duyu organları vererek isabetli ve doğru bir şekilde akıl çerçevesinde düşünmelerini idrak etmelerini istemiştir. “Vahiy dışında akıllarını kullanmadan körü körüne başka şeylere inanmayın, tapmayın.” yanlılığını Kur’an, Hz. İbrahim’in babası ve kavmiyle olan konuşmalarıyla bildirmektedir.

Hız. İbrahim (a.s.) kavmiyle olan tartışmalarında ibadete layık olan varlığın özelliklerini (rızkı veren, doğru yol üzeri yürümeyi gösteren can alan, can veren, şifa veren, hesap soran...) sayarak ancak bir ve tek olan Allah Teala'nın bu güce sahip olduğunu belirtip onların tapmış oldukları putların ise hiçbir işe yaramadıklarını, hiçbir şeye güçlerinin yetmediğini ve aciz olduklarını, puta tapanların kendi dilleriyle söylemiş olup ve doğru bir şekilde düşünmelerini istemiştir. Fakat onların doğruyu hak olanı görmek istememeleri, kulak tıkamaları ve taassub inançlarına devam etmeleri yetmezmiş gibi birde Hız. İbrahim (a.s.)'e, bu davadan vazgeçmezse onu tehdit edip kendi putlarının ona zarar vereceğini söylemeleri kavminin ısrarla batıldan el çekmediklerini hala körü körüne inanmaya devam ettiklerini göstermektedir. Hız. İbrahim (a.s.)'de putperestlerin ısrarla hala bu inanç üzerinde

direndiklerini görünce onlara, putların acziyetlerini hiçbir şeyi yapamayacaklarını göstermek için putları kırmaya karar verir. Uygun bir zaman belirleyip planını gerçekleştirmek ister. Halkın toplu bir şekilde bayram şenliklerine gittikleri gün planını uygular ve kimsenin olmadığı bir zamanda putları kırar ve baltayı büyük putun boynuna asar. Amacı kavminin putların acziyetlerini görüp doğru yolu bulmasıydı. Fakat kavmi geldiklerinde görmüş oldukları tabloda Hz. İbrahim (a.s.)'in büyük putun kıldığını vurgulaması, onları bir an olsun doğru düşünmeye sevk etmiş olsa dahi hatta kendi ağızlarıyla bu işi putun yapamayacağını itiraf etmiş olmalarına rağmen yine eski düşüncelerine dönmüş, sen bizim atalarımızın dinine nasıl hakaret edersin dercesine Hz. İbrahim (a.s.)'in savunmuş olduğu Allah'ın varlığını, birliğini inkar etmişlerdir. Daha sonra da Hz. İbrahim (a.s.) 'i tehdit ederek onun bu davadan vazgeçmesini istemişlerdir. Fakat Hz. İbrahim (a.s.), bu uğurda canını bile ortaya koyup asla vazgeçmemiştir. Bu da bize Onun Allah'a olan bağlılığının teslimiyetinin ne kadar üst seviyede olduğunu göstermektedir. O, artık bu yolda tek başına idi. Sadece Rabbi vardı ve oda biliyordu ki O da kendisine yeterdi.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM'DE İSBÂT-I VACİB

2.1.İSBÂT-I VÂCİB

2.1.1. İsbât

Bir şeyin doğruluğunu ortaya koymak, kanıtlamak anlamına gelen isbât kelimesinin sonuna nispet 'yâ'sı ve çoğul mânası kazandıran 'tâ'nın eklenmesiyle elde edilen bir terimdir. İlâhi sıfatları ispat eden, yani onların zât-ı ilahiye ye nispetini benimseyenler demektir".⁵⁵

2.1.2. Vâcib

"Varlığı zatının gereği olan var oluşunda başka bir sebebe muhtaç bulunmayan hüküm ."⁵⁶

İsbât-ı Vâcib: "Yerleşmek; yerinde ve devamlı olmak, doğruluğu ortaya çıkmış bulunmak" mânalarındaki sübût mastarından if'âl kalıbında türemiş olup "bir şeyin doğruluğunu ortaya koymak, kanıtlamak" demek olan isbât ile "varlığı kendinden olan" (vâcibül -vücûd) anlamındaki vâcib kelimelerinden teşekkül eden bir terkiptir. "Allah'ın varlığını kanıtlamak" demektir. Kur'an-ı Kerim'de yüce yaratıcı olan Allah'ın var oluşunu ve tek oluşunu kanıtlayan pek çok delil bulunmaktadır. Bu deliller arasında en fazla gündeme gelenleri âlemin (semâvât, arz ve bu ikisi arasında olanlar) sonradan yaratılmış oluşu (hudûs), düzenli bir şekilde intizam ile işleyişi (gaye ve nizam)ve insanın selim fitratından kaynaklanan delillerdir. Ayrıca Hz. İbrahim (a.s.)'in hayatından gördüğümüz (el-En'am 6/75-79). akıl yürütme yoluyla Allah'ın var olması ve tek olmasına ulaşma örneklerine de yer verilir.⁵⁷

İsbât-ı vâcib yani Allah'ın var oluşunu ve bir oluşunu kanıtlamak kelam ilminin en temel meselelerindedir. Kelamcılar, önem arz etmesinden dolayı konu

⁵⁵ Topaloğlu -Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 160.

⁵⁶ Topaloğlu -Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 331.

⁵⁷ Topaloğlu -Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 159-160.

üzerinde bayağı durmuşlar ve Allah'ın varlığının delillerini açıklamaya insanların zihinlerindeki şek ve şüpheleri yok etmeye çalışmışlardır.⁵⁸

Allah'ın varlığı konusuna önce iman penceresinden bakmak sonra kalbe sindirmek ve delilleriyle araştırıp incelemek mü'min açısından oldukça zor bir meseledir. Olaya, iman etmeyen zihinler penceresinden bakıldığı zaman devreye akli muhakemeler girecektir.

Allah'ın zatının varlığını ispat etmenin zorluğu karşısında inkârı da onun kadar zordur. Duyu organları da Allah'ın varlığını somut bir şekilde algılama zorluğu ile karşı karşıyadır. Ancak temiz bir zihin, saf bir akıl olayı “varlık” boyutunda idrak etmeye koyulduğu yerde isbâtın imkânı da devreye girer. Pozitif bilimlerin bir faraziyenin yanlışlığını ve doğruluğunu açığa çıkarma konusunda öncelikle doğruluğunu açığa çıkarma yönüne gitmiştir. İsbât-ı vâcibin imkânı konusu, akli tefekkür sistemimizde “varlık” yönü ile ele alınarak hareket edilmelidir.

Yüce Allah (c.c) varlığını insanda zorunlu hissettiren öyle bir yüce zattır ki, varlığımızın bütün kısımlarında, detaylarında kendi varlığını apaçık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bizim varlığımızda kendisine istinad edilen manevi bir bağ ile mevcuttur. İnsanoğlunun yaratılışı kendi bünyesinde ulûhiyyet düşüncesini var kılmıştır. Bu hal bizim dışı dönük dünya görüşümüze etki etmiş ve isbât-ı vâcib konusunu daha açık hale getirmiştir. Kâinatta bulunan bütün varlıklarda bunu tespit etmek mümkündür.⁵⁹

İlim ve fen insanoğlunun tarih boyunca ortaya koyduğu bir birikimin sonucudur. Bu bilginin geçerliliğini kabul etmek için sonsuz bir birliğe mutlak bir varlığa ihtiyaç vardır. Bunu kabul etmemek ise maddenin içeriğinde bulunan manayı yani ilim ve fenni reddetmek olur. Vecdi bir bakışla nazar eden insan, daima kendisini Allah'a, doğruya ulaştıracak bir yol bulur. Kâinatta bulunan en küçük sestene en şiddetli sese kadar pek çok varlıkta ilahi güç hissedilir. Allah'ın varlığına iman etmeyen kişiler, dini ve müspet ilimlerin eksikliğinden gerçek bilgiye ulaşamadıkları ve yeteri kadar araştırıp doğruyu bulamadıklarından dolayı aslında gerçek inkârcı değillerdir. Zira onları inkâra götüren cahillikleri ve bilgi eksikliğidir.

⁵⁸ Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 2014), 19.

⁵⁹ Mehmed Şemseddin Günaltay, *Felsefe-i Ülä*, haz. Nuri Çolak (İstanbul: İnsan yay, 1994), 63.

Fakat bu şekilde olsa dahi dinler bu konumdaki insanları inkârcı olarak kabul etmektedir.

Genel olarak sonsuz varlık hakkında gerçek hükme ulaşabilmek için bilinmezler çukuruna dalmaya gerek yoktur. “O; ilktir, sondur, zahirdir ve batındır. O, her şeyi bilir.”(Hadid 57/3) ayetinde de açıkça anlaşıldığı gibi kabul etmek isteyen her şey açık ve nettir; inkâr etmek isteyen ise gizlidir. Kişi nasıl görmek isterse o şekilde bakar. Dolayısıyla önündeki perdeyi kendi isteği doğrultusunda açık kapatır. Bu nedenle ispatın yanında “inkâr” ın çok daha zor olduğu, ispat noktasının her zaman açık bulunduğu daha belirgindir.⁶⁰ Bizim tezimizin asıl konusu Hz. İbrahim (a.s.)’de isbât-ı vâcib olduğundan dolayı isbât-ı vâcib konusunun delillerinden kısaca bahsedip Hz. İbrahim (a.s.)’in kullanmış olduğu delillerin üzerinde durmaktır. Kelam ilminde geliştirilen birçok delil vardır. Allah’ın varlığını ve birliğini ispatlayan geçmişten günümüze kelam âlimleri, bilimsel araştırma ve teknolojinin gelişmesiyle bu delilleri geliştirerek güçlendirmektedir.

2.2. ALLAH’IN VARLIĞINI VE BİRLİĞİNİ İSPATLAYAN DELİLLER

2.2.1. Gaye ve Nizam Delili (Teolojik Delil)

Evrende bulunan her şeyin bir maksat ve hikmete dayandığı ve bir düzen içinde yaratıldığından hareketle Allah’ın varlığını ispata çalışan bir delildir. İhtirâ, inâyet, gaye ve nizam teolojik delil diye de adlandırılır. İstidlâl şekli şöyledir: Âlem, birbiriyle uyumlu sebepler ve gayeler bütününden oluşmaktadır. Sebepler ve gayeler bütünü olan her şeyin ilim ve hikmet sahibi bir illetin eseridir. Şu halde kâinat bilgili ve akıllı bir illetin eseridir ki o da yüce Allah’tır.⁶¹

2.2.2. Kozmolojik Deliller

Kozmolojik delil, adından da anlaşılacağı gibi “kozmoz” yani alemden bahsederek yaratıcıya ulaşmaya çalışan bir delildir. Tarih boyunca kelam alimleri bu delili bütün boyutlarıyla kullanmışlardır. Kozmolojik delil, felsefe tarihinde olduğu

⁶⁰ İlhan Güneş, *Muhammed Hamdi Yazır’a göre Allahın Varlığının Delilleri (İsbât-ı Vâcib Konusu)* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi,1995), 10.

⁶¹ Topaloğlu -Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 248.

kadar günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.⁶² Hudus delili ve imkan delili kozmolojik delilin alt başlıklarıdır. Hz. İbrahim (a.s.) bu iki delili kullandığından dolayı bu delilleri; Hz. İbrahim (a.s.)'in Allah'ın Varlığını İspat için Kullandığı Deliller başlığı altında daha geniş bir çerçevede incelememiz daha uygun olacaktır.

2.2.3. Fıtrat Delili

Fıtrat kelimesi “yarmak, ikiye ayırmak; yaratmak, icat etmek” mânalarına gelen fatr kökünden isim olup “yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş” anlamında kullanılır. İlk yaratılış, bir bakıma mutlak yokluğun yarılarak içinden varlığın çıkması şeklinde telakki edildiğinden fıtrat kelimesiyle ifade edilmiştir. Buna göre fıtrat ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısını, karakterini ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş olan ilk durumlarını belirtir.⁶³ İnsanda Allah'ın varlığını sezme; maddenin üstünde kâdir, tabiatın ötesinde kuşatıcı bir yaratıcıyı kavramak fıtratının gereğidir Bu kavrayışta zihin, algıların ötesine sıçramakta; insan, görünen âlemden görünmeyen âleme geçmektedir. Bunun gerçekleşmesi için, gelenek ve taklit, nazar ve istidlal yeter sebep değildir. Çünkü gözlem, akıl yürütme ve gelenek, maddi âlemin sınırları içinde gelişmektedir. İnsanın algıların ötesine geçmesi ve marifetullahı (Allah'a ilişkin bilgi) ulaşması. Ancak Allah tarafından insanın iç âlemine yerleştirilmiş özelliklerle açıklanabilir.⁶⁴

2.2.4. Ontolojik Delil

Ontolojik delil tanrı kavramının tahlilinden yola çıkarak Allah'ın var olduğu sonucuna ulaşır. “Ekmel varlık” kavramından yola çıktığı için bu delile “ekmel varlık delili” de denir. Bu delil farklı şekilde de ifade edilmiştir.

Bu delile göre,

-Tanrı demek, her yönüyle eksiksiz varlık demektir.

-Var olma da bir kemal niteliğidir.

⁶² Güneş, *Muhammed Hamdi Yazır'a göre Allahın Varlığının Delilleri (İsbât-ı Vâcib Konusu)*, 27.

⁶³ Hayati Hökelekli, “Fıtrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul:TDV yayınları,1996)*, 13:47-48.

⁶⁴ Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 33.

-o hâlde tanrı, vardır.

Ekmel varlık deliline göre Allah'ın yokluğunu düşünmek, tanrı kavramıyla çekişir. Nasıl ki üç kenar ve üç açı, üçgen kavramının gereği ise varlık da “her yönüyle eksiksiz varlık “ anlamına gelen tanrı kavramının gereğidir.⁶⁵

2.2.5. Temânu Delili

Temânu' delili (burhân-ı temânu'), Allah'ın birliğini ispatlamak için kullanılan en yaygın ve en meşhur delildir. Temânu' sözcüğünün Türkçe karşılığı, “birbirini engelleme”, “birbirine mani olma”, “çekişme” dir. Bu delilin özü, birden fazla yaratıcı düşünmenin evrendeki düzenle çelişeceğidir. Bu delil, konuyla ilgili olarak Kur'an'da yer alan ayetlerin açıklaması gibidir. Kur'an'da Enbiya 22. Ayette şöyle denir: “Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu”. Birden fazla tanrı olsaydı onların her biri irade gücüne sahip olduklarından farklı ve birbirine zıt kararlar verirlerdi. Bu durumda da evrende düzen olmazdı.

2.2.6. Ekosistem Delili

Kâinat, içindeki bütün varlıklar ve onlar arasındaki ilişkilerle karmaşık bir sistemdir. Öyle ki, tabiatta her varlık ve oluşun ekolojik düzenin sürmesinde bir işlevi vardır. Vahşi doğadaki av ile avcı arasındaki ilişkiler bile bu düzenin sürmesi için tasarlanmıştır. Aslında kavga ve kaos gibi görünen tekil olaylara bütüncül olarak yaklaşıldığında bu sonuç ortaya çıkmıştır. Karmaşık ilişkilerdeki bu küllî düzen ve gayelilik, onların aynı varlık tarafından tasarlandığını görülmektedir.⁶⁶

2.2.6. Tevârud Delili

Tevârud delilli, tüm evrenin birden fazla tanrı tarafından olma ihtimalinin akıllara doğrulanıp doğrulmayacağı üzerinde durur. Kelamcılar bir fazla tanrı olması durumunda şu üç olasılıktan söz edilebileceğini belirtirler:

⁶⁵ Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 40.

⁶⁶ Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 19-44.

-İlk ihtimal, onların tek başlarına evreni yaracak kuvvete sahip olmadığını gösterir ki, bu durumda tanrıların hiçbiri tanrı sıfatını hak etmez.

-2.olasılıkta bir sonucun ortaya çıkması için, birden fazla yeteri sebebin birlikte olmasını(tevarud) gerektirir. Oysa, sebeplerden biri yeterli olunca diğerlerine ihtiyaç kalmazdı. Bu durumda da ancak birden fazla yaratıcının gereksiz olduğu söylenebilir.

-3. İhtimal ise tanrının nasıl seçildiği sorusunu gündeme getirir. Şayet biri yaratmayı tercih etmiş ise, Yaratıcı yalnız o'dur.

Kelam âlimleri, bu delillerin tümünü Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlamak, zihinlerdeki bulanıklara karşı şeffaflık sağlamak ve doğru bilgiyle a'ynel yakine ulaşmak için geliştirmişlerdir. Tarihe baktığımız zaman gerek bütün peygamberlerin hayatında gerek tüm insanlığın var oluşunda bir yaratıcının varlığına, bir ilah kavramına geçmişten günümüze hep ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü bu insanoğlunun fitratı gereği olan bir durumdur. İnsanoğlu gücünün yetmediği konularda hep sığınacak bir güç aramıştır. Bu güç kavramından kasıt ise; onu her türlü kötülüklerden koruyacak, sığınabilecek, kendi eksiklerini ve aciziyetini tamamlayacak bir ilah kavramıdır. Fakat zaman zaman insanoğlu varlığı kendiliğinden olmayan bir başkası tarafından yapılmaya, yaratılmaya muhtaç varlıkları ilah olarak kabul etmiş ve yanlış inançlara sapmıştır. Allah'ın varlığına ve birliğine inanan, doğru yolu bulan, İslam uğrunda çalışan insanlar da bu yanlış inançları ortadan kaldırmak için Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan deliller ortaya koymuştur. Hz. İbrahim (a.s.) de Allah'ın varlığını ve birliğini kavmine ispatlamak için birtakım deliller ışığında açıklamaya çalışan peygamberlerdendir.

2.3. HZ. İBRAHİM'İN İSBAT-I VACİP VE TEBLİĞ METODU

2.3.1. Hz. İbrahim (a.s.)'in İsbat-ı Vacip İçin Kullandığı Deliller

Kelam âlimleri ve İslam filozofları, Allah'ın varlığını ispatlamak için birtakım deliller kullanmışlardır. Hz. İbrahim (a.s.)'in de bu delilleri benzer bir

şekilde kendi kavmi içinde kullandığı ve kavmini bu şekilde ispatladığı delillerle yöntemlerle susturduğu görülmektedir.

Akli muhakeme yoluyla cedel üslubunu başarıyla kullanan Hz. İbrahim (a.s.), istidlâl⁶⁷ metodunu en etki edecek şekilde nasıl kullanabileceğini, itiraz ve iddiaların nasıl çürütebileceğini inanan insanlara göstermiş, Allah'ın varlığı ve birliğini ispatlama savunmasında örnek olarak mümtaz yerini almıştır.⁶⁸

2.3.1.1. Hudus Delili

Hudus delili Allah'ın varlığını ispatlamak amacıyla başvurulmuş kozmolojik delillerden birisidir. Bu ise nesnelere bir yokluğun ardından yaratılması öncülüne dayanmaktadır. Bu yönüyle bir var edici (muhtasib) in ya da yaratıcının bulunması akli bir zorunluluk teşkil etmektedir.⁶⁹ Bu delili genel olarak bütün kelimeler âlimleri kullanmıştır. Kelamcılar, bu delilin kaynağını ilk kullanılış biçimini Hz. İbrahim (a.s.)'in Allah'ı ararken kullanmış olduğu ifadeler olarak görürler. Bu konu üzerindeki deliller:

“Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. ‘İşte Rabbim!’ dedi. Yıldız batınca da, ‘Ben öyle batanları sevmem’ dedi.” (el-En’âm 6/76)

Bu ayete göre Hz. İbrahim (a.s.) gökyüzündeki yıldız, ay ile güneşe bakar ve Allah'ı arar. Daha sonra bunların batışlarını kaybolduklarını görünce ‘Ben gidenleri sevmem’ diyerek yok olandan kalıcı olana dönerek ‘Ben Hanif olarak yüzümü gökleri yaratan Allah'a çevirdim’ der.⁷⁰

Hudus delilini kıyas ederken şöyle ifade edebiliriz:

⁶⁷ İstidlâl: Zihnin daha önce bilinen bir veya birden çok önermeden (kazıyye) bilinmeyen bir önermeyi sonuçlandırma açığa çıkarma işlemidir. Diğer bir ifadeyle istidlâl, daha önce doğruluğu bilinen yahut doğru olduğu sanılan bir hüküm veya hükümlerden hareketle bilinmeyen bir hükme ulaşmaktır. Bu ise bilinmeyene ulaşabilmek için bilinen hükümleri belli bir şekilde düzenlemeyi gerektirir. Şu halde istidlâl, bir veya birkaç önermenin diğer bir önermeyi doğrudan yahut dolaylı olarak içerdiğini ispat etme işlemidir. Meselâ, “Dünya değişkendir/ Her değişken yaratılmıştır.” Önermelerinin doğruluğu önceden bilirse bunlardan, “Dünya yaratılmıştır.” önermesine ulaşılır. Bkn. Ferhat Koca, “İstidlâl”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yayınları, 2001), 23: 323.

⁶⁸ Aygün, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim Ve İnsanlığa Mesajı*, 93.

⁶⁹ Topaloğlu, Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 131

⁷⁰ Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 27.

-Âlem hadistir.

-Her hadisin bir muhdisi (var edici bir sebebi) vardır.

-O hâlde âleminde bir muhdisi vardır.⁷¹

Gazali, pek çok ayeti Allah'ın varlığına delil olarak göstermiştir. Gazali, hudus delilini ortaya koyarken önceki alimlerin fikirlerinden de esinlenerek hudus delilinin kuvvetli bir delil olduğuna dikkat çekmektedir.⁷²

İmamı Gazali'ye göre hudus delilinin kaynağı şu şekildedir:

-Her hadisin bir muhdise ihtiyacı vardır.

-Âlem hadistir.

-O halde alem'in bir muhdisi vardır: O da Allah(c.c)'dir.

Birinci önermenin sahihliği gayet açıktır. Hadis, yani sonradan var olan bir şeyin varlığı ya muhaldir veya mümkündür. Ortaya çıkmış bir durumun muhal olması var sayılamaz. Hadis olan bir varlığın vacibul vücut varlığı kendinden olması da mevzu bahis olamaz. Şu durumda bu mümkün varlıktır. Mümkün olan bir şey ise mutlaka belirli bir zaman içerisinde var olmuştur. O varlığın meydana geldiği vakitten daha önce veya daha sonra meydana gelmesi de mümkündür. Binaenaleyh önce veya sonra meydana gelmesi de mümkün olan varlığı bulunduğu vakitte meydana getiren bir müsebbibin olması gerekir. Bu durumda bu varlığı bulunduğu vakit içinde meydana getiren varlık yani müsebbib vâcibul vücuttur.

İkinci önermemiz olan “Âlem hadistir.” cümlesine baktığımız zaman bu a'yan ve a'raz metodu ile ispatlanmıştır. Buna göre; âlem, a'yan (boşlukta yer tutan)'dan ve arazlardan (kendi başına bir yer tutamayıp bir başkasının varlığına ihtiyacı olan) meydana gelmiştir. A'yanlar basit cevherler veya cisimlerdir. Bu cisimlerin buldukları durumları, buldukları durumdan daha küçük veyahut daha büyük olmalarını belirleyecek bir fail-imuhtar gerekmektedir.

Arazlar; ses, koku, hareket, tat, lezzet, elem gibi hissettiğimiz durumlardan oluşurlar. Fakat bunlar sürekli bir değişim yenilenme halindedirler. Lakin arazlar

⁷¹ Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 27, el-Gazzalî *el iktisâd Fi'l itikâd*, ilmi'l Kelam, (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1414/1994), 13.

⁷² Gazzali, Ebu Hamid Muhammed, *İhya-u Ulûmiddin* (İstanbul: Dersâdet, 1321), 1: 314.

boşlukta kendi başlarına yer kaplayamadıkları için muhakkak ayana ihtiyaç duyarlar. Dolayısıyla bir cisim hareket halindeyken durursa hareket hali ortadan kalkar. Duran bir cisim hareket haline geçerse bu durumda da sükûn dediğimiz durma hali ortadan kalkar. Bundan dolayı cismin aynı anda hem hareket hem de durma hali söz konusu değildir.⁷³

Bu iki öncülün sonuç cümlesi: “O halde âlemin bir muhdisi vardır. Bu sözün önceki önermelerde zorunlu bir ilişkisi bulunmaktadır. Mademki âlemin var olup olmaması mümkündür ve bu imkan dahilinde de zuhur etmiştir. Bu durumda bunun bir şekilde olmasını isteyen bir müreccih gerekmektedir. Bu da irade ve ihtiyar sahibi ezeli bir yüce varlık olan Allah’tır.”

Allah’ın varlığına ulaşmak için akıl yürütme yolu, yani cevherlerin hudus’u ile Allah’ın varlığını ispat yolu Hz. İbrahim (a.s.)’in tebliğ metodunda açıkça görülmektedir. Zira yıldız, ay ve güneş gibi sürekli hareket halinde olan gök cisimlerinin batmalarına ve kaybolmalarına dikkat çekerek onlardaki değişimi gözler önüne seren, devamlı bir yerden başka bir yere intikal eden gök cisimlerinin Rab olmayacaklarını bunların sonradan meydana geldiği sonucunu açıkça beyan eder.

2.3.1.2. İmkân Delili

Sözlükte imkân “bir işin kolayca yapılabilir olması, bir fiilin gerçekleşmesinde herhangi bir engel bulunmaması, güç yetirilebilir türden olması” anlamına gelmektedir. Zorunluluğun karşıtı olan imkân, varlık ve birlik gibi tümel bir kavram olmakla birlikte cins teşkil etmez; daha çok nitelik, nicelik ve diğer kategorilere ilişkin olarak söz konusu edilir. Bu bakımdan cevherin aksine imkânın bizâtihi var olması düşünülemez.⁷⁴ İmkân delili kainatın mümkün oluşundan hareket eder. İmkân deliline göre; var olan her şey değerine itibariyle yokluğu ya kabul ya da kabul etmez. Yokluğu kabul etmeyen ve akla alınmayan varlığı zarurî ilk ve tek Vâcibu’l-Vücûd olan Allah’tır. Varlığı zorunlu olmayan varlıklar ise mümkünü’l-vücûddur ve yokluğundan bir muhal doğmaz, var olabilmesi için ise bir sebebe

⁷³ Güneş, *Muhammed Hamdi Yazır’a göre Allahın Varlığının Delilleri (İsbât-ı Vâcib Konusu)*, 28.

⁷⁴ Mahmut Kaya, “İmkân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul:TDV yayınları, 2000), 22: 224.

ihtiyaç vardır. Dayanılan illet veya tercih edici eğer mümkün ise, o da başka bir tercih ediciye muhtaç olacaktır. Münkinu'l-vücûd varlıklar nihayetinde ilk mevcud olan Vâcibu'l-Vücûda dayanır ki o da ancak Allah'tır.⁷⁵

Hız İbrahim (a.s.), hareketli olan yıldızlar, güneş ve bütün kainatın mümkün olduğu, bunların ise değişimi kabul etmeyen ve her şeyin kendisine muhtaç olduğu bir Vacibu'l-Vücûd'a ihtiyacın olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Allah'ı tanımada beş duyu organımız yetersiz kalmakla ve doğrudan doğruya Allah'ı idrak edememektedir. Diğer yandan Allah'ı tanıyacak olan aklımıza önemli bir rol almaktadır. Allah'ı tanımada önemli rol oynayan organlarımızdan kalp ise; akli kullanmayı gerekmekte, aklın desteğine ihtiyaç vardır. Hz. İbrahim kıssasında açıkça görüyoruz ki, Kur'an-ı Kerim, Allah'ın tanınmasında aklın kullanılmasını emretmekte, böyle körü körüne akıldan uzak ve peşinen kabullenme olmamasına dikkat çekmektedir.

2.3.2. Hz. İbrahim'in Tebliğ Metotları

Hız İbrahim (a.s.) hakikate çağırırda en çok mücadele verdiği babasını, kendisini ateşe atıp cezalandırmak isteyen kavmini ve kendisini her şeyin sahibi sayan Nemrud'u hakka çağırırken onlara dini tebliğ ederken kaba ve zorluktan, kalp kırmaktan, usulsüzce davranmaktan kaçınmış ve onların akıl, sağduyu ve kalplerine güzel bir nidayla hitap etmeyi kendisine vazife edinmiştir. Hz. İbrahim'in yapmış olduğu gibi güzel bir dille muâırızın kabul ettiği varlıkları ele alarak⁷⁶ insanları bunun üzerine akıl yürütüp düşünmelerini sağlama, o konu üzerinde dikkatleri toplayarak deliller sunma oldukça etkili bir davet metodu olmaktadır. Zira bilinmelidir ki savunulan düşünce ne kadar doğru olsa da gerçeği ifade etse de karşı tarafa bunu kaba ve usulsüzce, kalp kırarak, şiddetle anlatmak muhatabın o gerçekten uzaklaşmasına itiraz etmesine sebep olur. Fakat tam tersi güzel bir dille karşı olan kalpleri yumuşatarak üslup çerçevesinde telaffuz edilen bir kavram hem zihinlerde hem de gönüllerde etki bırakır. Muhatabı doğru bilgiyi kabul etmese dahi zihin

⁷⁵ Bekir Topaloğlu, *İslâm Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1998), 8: 97.

⁷⁶ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi Giriş*, 5. bsk (İstanbul: Damla Yayınları, 1996), 78.

çerçevesinde gerçek bir iz bırakır. Hz. İbrahim (a.s.) de güzel, yumuşak lisanıyla aşamalı bir şekilde kavmini karanlıktan kurtarmaya ve Hakk'a ulaştırmaya çalışmıştır.

Tebliğ eden kişi; muhatabı inkâr etse dahi kötü telaffuzdan uzak durmalı karşısındaki kişinin kalbini kırmamalı, onu zorlama yoluna gitmemelidir. Çünkü Allah Tealâ bu şekilde istemektedir. “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapmıştır. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” (Bakara 2/256). bu şekilde dinde zorlamayı yasaklamıştır. Çünkü o insanın özgür iradesiyle herhangi bir zorlama olmaksızın hakka yönelmesini, doğruyu bulmasını istemiştir. Hakiki iman budur. Birilerinin zorbalığıyla inanılan kavram; o insana etki etmez, sadece mecburiyetinin göstergesi haline gelir. İnsanoğlu ne kadar zorlarsa zorlasın kişi kalben mutmain değilse gönül rahatlığıyla içine sindirmemişse o kişinin gerçek bir imana sahip oluşundan söz edilemez. Bunun ne kendisine ne de bir başkasına bir faydası vardır. Kur’an-ı Kerim de Allah(c.c),peygamber efendimizin şahsından bütün insanlığa doğru tebliğ metodunu şöyle açıklamaktadır:

“Ey Muhammed! Rabb’in yoluna hikmetle güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabb’in kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.” (en-Nahl16/125).

“Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et,(ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.” (Âl-i imrân 3/159).

“Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.” (Tâhâ 20/44).

Hz.İbrahim, tebliğ sürecini bir başına sürdürmek durumunda kalmasına rağmen, görevini kararlı bir şekilde devam ettirmiştir. Tebliğ görevini ifa ederken bunu heyecanla yapmıştır. Bu yönüyle Hz. İbrahim, (a.s.), gerek insanlık açısından gerekse hayatın nasıl yaşanması gerektiği hususunda insanlara önderlik yaptığı değerlendirilebilir. K. Kerim’de Hz. İbrahim’in olgusu bütünüyle incelendiği zaman

onun kavmini eğitirken bazı eğitim metotlarından istifade ettiği görülür. Bu metotları şu şekilde özetlemek yerinde olacaktır.

2.3.2.1. Anlatım Metodu

Anlatım metodu, dinleyici durumundaki gruba bilgileri tek yanlı ve sözlü olarak aktarma esasına dayanan bir metottur. Bu metot, kısa zamanda çok bilgi aktarmaya imkan vermesiyle öğretim etkinliklerinde oldukça sık kullanılır. Sosyal hayatımızda da anlatım, temel iletişim araçlarından biri dir. İnsanların aralarındaki bilgi alış-verişinde en çok başvurdukları sözlü iletişimler, aslında herkesin birbirine anlatımından ibarettir. Bu iletişim şekli tabii olarak eğitim alanında yaygın bir kullanım ağına sahiptir.⁷⁷ Anlatım metodu rastgele değil, anlatılacak olan konunun belli bir sıra ve düzen içerisinde sunulması esasına dayanır.⁷⁸ Özellikle çok geniş kitlelere hitap etmek için etkin kullanılan bir metottur. Çünkü bir çok kişiyi aynı anda bilgilendirmeyi sağlar. Bütün peygamberler genellikle, Allah'tan aldıkları emir ve yasakları bu metodu kullanarak aktarmışlardır. Buna nazaran anlatım metodu bütün peygamberler tarafından kullanılmış ortak metotlardan olup din eğitiminde öncelikli olarak başvurulan metotlardandır.

Hz. İbrahim (a.s.) kavmine tebliği sırasında anlatım metodundan sıkça yararlanmıştı. Putperest kavmine karşı ilah kavramının ne olup , ne olamayacağını anlatım metodunu kullanarak anlatmıştır. Bu şekilde yüce yaratıcıyı tanıtmaya çalışmıştır. (Enbiya 21/56, Şuara 26/69-83, Saffât 37/84-96) bazen de anlatımı örnekler getirerek ve kıyaslama yaparak zenginleştirmiştir. (Şuara 26/69-83) Bu şekilde kavmi üzerinde etkinliğini arttırmaya çalışmıştır. Şayet anlatım metodunda hedefe ulaşmak için muhatap kitlenin iyi bir dinleyici olması gerekir. Hz. İbrahim'in kavmi ise iyi bir dinleyici olmamakla beraber, Onun getirdiği mesajı benimsememiştir.

⁷⁷ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 63.

⁷⁸ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, (Ankara: T.D.V. Yayınları, 1991), 241.

2.3.2.2. Tartışma Metodu

Tartışma metodu, birden fazla insanın karşılıklı fikirler ileri sürmek suretiyle yaptıkları sesli bir düşünme eylemidir.⁷⁹ Eğitimde önemli bir yeri olan tartışma metodu, tarafların sürece etkin katılımını sağlar. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in babasıyla ve kavmiyle girmiş olduğu tartışmalara değinilir. Ancak Hz. İbrahim'in hayatı boyunca göstermiş olduğu tebliğ faaliyetinde tartışma metodunu kullanmasının en güzel örneği Nemrut ile arasında geçen münakaşada görülür. "Hz. İbrahim Nemrut'a, 'Rabbim öldüren ve diriltendir.' deyince Nemrut, 'Ben de öldürür ve diriltirim.' dedi. Bunun üzerine Hz. İbrahim, 'Şüphesiz Allah, güneşi doğudan getiriyor. Haydi, sen onu batıdan getir!' Deyince Nemrut apışıp kaldı." (Bakara 2/258)

Hz. İbrahim bu diyalogda Nemrut'a tebliğde bulunurken tartışma metodunu kullanmış ve Nemrut'tan iddiasının gereğini istemiştir.⁸⁰ Zira o öldürüp diriltebileceğini söylerken ilah olduğunu beyan etmiştir. Bir ilahtan beklenen, güneşi batıdan da doğurabilmesidir. Fakat Nemrut bunu yapamamıştır. İşte Hz. İbrahim, bu şekilde tartışma metodunu kullanarak Nemrut'un ilahlık iddiasını yıkmış tapılması gereken tek varlığın Allah olduğunu ıspatlamıştır. Zaten tartışılan konunun aydınlığa kavuşturulmuş olması, tartışma metodundan beklenen bir durumdur. Tartışma sonucunda Nemrut'un apışıp kalması tartışmanın sonuca vardığının göstergesidir. Ayrıca Kur'an, tartışma esnasında kelime oyunlarına, laf ebeliğine itibar etmediğini Nemrut üzerinden göstermiş olmaktadır.⁸¹ Hz. İbrahim (a.s.), kavmine dini tebliğ ederken tartışma yöntemini faal bir şekilde kullanmıştır. Tartışma metodu günümüz eğitim anlayışında da sınıf içinde soru cevap yöntemiyle iç içe kullanılır. Bu metod din eğitiminde olumlu ve yararlı tartışma kuralları çerçevesinde akademik öğretim faaliyetlerinde uygulanabilecek etkin bir metottur.

⁷⁹ Yaşar Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi* (İstanbul: Ma'rifet Yayınları, 1998), 468.

⁸⁰ Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu* (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1983), 163.

⁸¹ Gürel, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Hz.İbrahim*, 58.

2.3.2.3. Soru- Cevap Metodu:

Soru cevap metodu, bilme ve öğrenme ihtiyacını uyandırmak, öğretilecek konuya muhatabın dikkatini toplamak üzere önce sorular sorup sonra cevaplar vererek eğitime, öğretme metodudur. Bir konu hakkında özel olarak formüle edilmiş sorular ortaya konularak cevapların muhataplarla birlikte aranması, öğrenme işlemini aktif hale getirir.⁸² Soru cevap metodunun ilk defa Sokrates(M.Ö.469-399) tarafından kullanıldığı belirtilir.⁸³ K. Kerimin vermiş olduğu mesajlara bakılırsa bu metodun ondan çok önceleri Hz. İbrahim ve diğer peygamberler tarafından kullanıldığı görülür. Hz. İbrahim, değişik soru türleri kullanarak, kavminin zihin dünyasında bir hareketlilik sağlamayı amaçlamıştır. O kimi zaman muhatabın dikkatini çekecek sorular ; “ Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?” (Enbiya 21/52); “Allah’ı bırakıp uydurma tanrılar mı istiyorsunuz?” (Sâffât 37/86) kimi zaman muhatabı çözümlene yapmaya sevk eden analitik sorular, “Babacığım! İştmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?” (Meryem 19/42), kimi zaman kişiyi araştırmaya , eski bilgileri kullanarak yenilerini bulmayı amaçlayan yapıcı sorular (Enbiya 21/52-54) kimi zaman yol gösterici açık uçlu sorular (Şuara 26/69) sorarak kavmini eğitmeye çalışmıştır. Soruları kimi zaman bir topluluğa kimi zaman da kişilere yöneltmiştir.⁸⁴ kimi zaman da kavminin vereceği cevabın ne olduğunu bildiği halde yine de sorusunu sormuş (Şuara 26/70, (Sâffât 37/85) buda karşısındaki kişilerin fikirlerini öğrenmesine yardımcı olmuştur. Bununla o bize şunu öğretmektedir: Bir konuyu tartışırken karşı tarafın ne düşündüğünü bilsek bile onun düşüncesini dikkatli sorular sorarak öğrenmek gerekir.⁸⁵ Tüm bu ayetler Hz. İbrahim’in soru-cevap metodunu en ince ayrıntısına kadar kullandığını göstermektedir.

2.3.2.4. Gözlem ve Deney Metodu

Düşünmede aklı hakim kabul eden Kur’an-ı Kerim imanın gerçek delillerini insan aklına kolaylıkla kavratılmak amacıyla düşünmede zihnin gözlem ve

⁸² Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, 64.

⁸³ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar* , 249.

⁸⁴ Leyla Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Pegem Yayınları, 2001), 45.

⁸⁵ Yavuz, *Kur’an-ı Kerim’de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, 176.

deneyden yararlanmasını istemiş, akli kullanmanın yanı sıra gözlem ve deneye büyük bir yer vermiştir. Eğitim-öğretim faaliyetinde deney ve gözlemin yeri tartışılmazdır. Deney ve gözlem hem bilgiyi kesinleştirir hem de insanı tatmin eder.⁸⁶ Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in iman etmesi hususunda deney ve gözlemin yer aldığı görmekteyiz. Bir ayette Allah Teâla "İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümlerini ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun." (En'am 6/75) buyurarak Hz. İbrahim'in imanının güçlenmesinde gözlemin önemini ortaya koymuştur.

Kur'an'da, Hz. İbrahim üzerinde eğitim-öğretimde deneyin önemine vurgu yapılmıştır. Deney metodunun en temel özelliğın, deney vasıtasıyla değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarma özelliğidir. Hz. İbrahim, ölüleri nasıl dirilttiğini Allah (c.c) kendisine göstermesini isteyince yüce Allah ona " inanmıyor musun?" diye sormuş. O da gönlünün tatmin olması için bunu istediğini beyan etmiştir. Sonra yüce Allah, ona dört kuş almasını, onları kendine alıştırmalarını ve sonra kuşların parçalarını dağlara bırakmasını emretmiş, bu deneyden sonra onları çağırınca kendisine geleceklerini söylemiştir. Ölümünden sonra tekrar dirilmenin bu şekilde olup, kalbinin tatmine ulaşması, bu şekilde bir deneyi gerekli kılmıştır. Klasik tefsirlerde Hz. İbrahim'in bu kuşları kesip parçaladığı yorumunu yer verilmiştir. Bize göre, ayette geçen "fesurhünne ileyke" ifadesi kesmeyi değil kendisine alıştırmayı ifade eder. Zira eğer olay kesme olayı olsaydı bunun için dört kuşa ihtiyaç olmaz, tek bir kuş yeterli olurdu. Bu olgunun eğitim açısından en önemli sonucu, deney ve gözleme dayalı bilginin şüpheyi ortadan kaldırıp elde edilen bilgiye kesin inanmayı sağlamasıdır. Hz. İbrahim putperest kavmini inançlarını yanlışlığını göstermek içinde deney metoduna başvurmuştur. Bu deneyle putların etkisiz ve aciz varlıklar olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Kavminin tapındığı putları kırıp içlerinden en büyük putu bırakmıştır. Bununla kendilerine verilen zararı engelleyemeyen putları ilah olamayacağını deney yoluyla ortaya koymuştur. Hedef olarak halk değil de onların tapındığı putları almıştır. Yanlış tutumlarını ilahlardan hareket ederek göstermeye çalışmıştır.⁸⁷ Eğitim-öğretim birden çok duyu organlarımıza hitap etmesi, birden çok organımızı harekete geçirmesi açısından deney ve gözlemin önemi büyüktür.

⁸⁶ Bayraktar Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefe Sistemleri*, (İstanbul: Sidre yayıncılık, 2002), 233.

⁸⁷ Muhammed ibn Abdülkerim Şehristani, *el-Milel ve n-Nihal*, (Kahire: 1968), 2: 51-52.

2.3.2.5. Karşılaştırma Metodu

İnsan akli, değişik özelliklere sahip olan birbirine muhalif iki düşünceyi, özelliklerini göz önünde bulundurarak değerlendirecek ve hangisinin akli daha uygun olduğunu bulabilecek kapasitededir. Bunu gerçekleştirirken insan aklının istifade ettiği temel metotlardan birisi de karşılaştırma(mukayese) metodudur. Eğitim-öğretim faaliyeti açısından en az diğer metotlar kadar önem arz eden bu metot, eğitim-öğretim faaliyetlerinin her aşamasında sıklıkla kullanılmaktadır.⁸⁸ Kur'an'ın açıklamasına bakıldığında Hz. İbrahim'in kavmini eğitirken müracaat ettiği metotlardan birisi de karşılaştırma metodudur. Kavmiyle yapmış olduğu bir tartışmada Hz. İbrahim şunları söyler: "Hem siz tanrı oldukları hakkında Allah'ın size hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşuyorsunuz da ben nasıl sizin ona ortak koştuğunuz şeylerden korkarım? Şimdi biliyorsanız söyleyiniz. İki topluluktan hangisi, tek Allah'a inananlar mı yoksa Allah'a ortak koşanlar mı güvende olmaya daha lâyıktır. (el-En'am 6/81) bu ayette putperestler hiçbir delilleri olmadığı halde Allah'a ortak koşmuşlar ve Hz. İbrahim'i de putlarından korkmaya çağırılmışlar. Hz. İbrahim'de "puta taparak Allah'a eş koşanlar mı korkudan daha emindir yoksa sadece O'na kulluk eden mi?" şeklindeki sorusuyla aslında korkudan emin olmaya layık olanın tevhid inancına sahip olanlar olduğunu, putperestlerin ise buna layık olmadıklarını dile getirerek karşılaştırma metodunu kullanmıştır. Şirk ve tevhit olgularını ele almış bunu yaparak iki durumu da kavminin önüne sererek doğru tercih yapmalarına olanak sağlamak istemiştir.

2.3.2.6. Dua Metodu

Dua Allah ile doğrudan ilişkilidir ve insanın kendisini aşmasının başlangıcıdır. Din eğitiminde özellikle duyguların eğilmesinde duanın önemli bir rolü vardır. Dua, insanoğlunun en zayıf anlarında sığınılacak güvenilir bir liman vazifesi görür. Kendisini dara sokan çaresiz bırakan sorunlarıyla başa çıkmak için

⁸⁸ Gürel, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Hz.İbrahim (a.s.)*, 62.

gerekli moral ve motivasyonu sağlar. Dua, hem eğiten hem de eğitilen açısından eğitim faaliyetine tarafları güdülemesi yönüyle de önemlidir.⁸⁹

Kuran-ı Kerim ayetlerine baktığımızda duanın bir metot olarak son derece canlı bir şekilde işlendiği görülür. Özellikle peygamberler tebliğleri esnasında bu metoda sıklıkla başvurmuşlardır. İbrahim peygamber de diğer peygamberler gibi tebliğinin her safhasında dua metodunu kullanmıştır, Kendisi, ailesi, kavmi, yakın ve uzak çevresini özelden genele yakından uzağa giden bir tarzda dualarını yüce Allah'a ulaştırmış, gücünün sınırlı olduğunu anladığı zamanlarda dua yoluyla ilahi müdahaleyi devreye koymaya çalışmıştır.⁹⁰ Bu konu ile ilgili ayetlerde Hz. İbrahim'in dua metodunu kullandığı görülür: “Hani İbrahim demişti ki: ‘Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.’ ” (İbrahim 14/35); müşrik babasının bağışlanması için şöyle duada bulunmuştur. “ İbrahim'in babası için af dilemesi sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrahim çok içli yumuşak huylu bir kişiydi.” (tevbe 9/114) “İbrahim şöyle dedi: ‘esen kal! Senin için Rabbimden af dileyeceğim. Şüphesiz O, beni nimetleriyle kuşatmıştır.’” (Meryem 19/47) “Rabbimiz! Hesap görülecek günde beni ana-babamı ve inananları bağışla.” (İbrahim 14/41); inkarcıların oyuncağı durumuna gelmemek için dua ey Rabbimiz! bizi inkar edenlerin zulmüne uğratma, bizi bağışla. Ey Rabbimiz! şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.” (mümtehine 60/5); Allah yolunda yapılan hizmetlerin kabulü için dua “ hani İbrahim İsmail ile birlikte evin (kâbe'nin) temellerini yükseltiyor ‘Ey Rabbimiz! bizden kabul buyur şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin’ diyorlardı.” (bakara 27127); insanların gönüllerinin meyli için dua “Rabbimiz! ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evini (kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım) sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler.” Bu şekilde Hz. İbrahim as gücünün yetmediği durumlarda dua metodunu kullanarak Allah'tan yardım istemiştir.

⁸⁹ Gürel, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Hz. İbrahim (a.s.)*, 70.

⁹⁰ Mustafa Usta, *Divan-ı Kebirde Mevlana'nın Eğitim Görüşü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2003), 219.

2.4. BAZI İSLÂM ÂLİMLERİNİN İSBAT-I VACİP YORUMLARI

2.4.1. İmam Maturidî'nin Yorumu

Kelâm ilminin en önemli isimlerinden Ebu Mansur el-Maturidî'nin görüşlerine baktığımızda söz konusu ayetlerin yorumuna farklı bir bakış açısı getirdiğini görmekteyiz. Bu O'nun kelâm ilmine kattığı yeni bir okuyuşun bir yansımasıdır. Mansur el-Maturidî (öl 333/944), ehl-i sünnet kelâmının en önemli sistematik ekollerinden birinin kurucusudur. İmam Maturidî aklın verilerini kullanmada ön plandadır.⁹¹ Akla böylesine önem veren bir âlimin Hz. İbrahim'in akli delilleri için yapmış olduğu yorumlar çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Maturidî, "Te'vilatu'l-Kur'an" isimli tefsir eserinde konuyla ilgili ayetlerin yorumunda akla önem verdiğini belirten tarzda açıklamalar yapmıştır. Bu beyanda Hz. İbrahim'in Allah' akli bir istidlal neticesinde ve doğru bir haberle bulduğu sonucuna varmaktadır. Hz. İbrahim'in Allah'ı bulma olayında izlediği yol onun ' Rabbin duyu organlarıyla bilinemeyeceği' hakikatine götürmüştür. Esasen Hz. İbrahim'in akli istidlale yönelmesi de bu neticenin elde edilmesinde önemli bir paya sahiptir. Akli istidlal sürecinden sonra Hz. İbrahim'in 'eğer Rabbim beni doğru yola erdirmeseydi muhakkak ki ben sapmışlardan olurum.' (enam 6/78) ifadesi de bu konuda kendisine ulaşmış bir haberin varlığını hissettirmektedir. Maturidî, bu kıssadan çıkarılacak sonucu şöyle açıklamaktadır: Allah'ı bulmada esas etken olan akıl ve haberdir. Bu konuda duyu organları haber vermekten acizdir.⁹² Ayetlerin tefsirinde asıl nokta Hz. İbrahim'in enam suresinde geçen olayı sırasında mü'min olup olmamasıyla alakalı olsa bile hûdûsa dair izlere rastlanmakta, ilah olacak varlığın zail olamayacağını, daimi olması gerektiği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra ilah konumunda olan bir varlığın başkasının gücü ve kuvvetinin etkisiyle gücünü kaybetmesini de rubibiyete muhalif bir durum olarak beyan etmiş, yıldızların ayın ışığının etkisiyle kayboluşları, ayın da güneşin doğmasıyla birlikte ışığının görülememesi ilahlık vasfına aykırı düştüğünü belirtmiştir. (Maturidi), 113/116

⁹¹ Sönmez Kutlu, *İmam Maturidî ve Maturidîlik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidîlik Mezhebi*, (Ankara: (seçki) Kitabiyat, 2003), 23.

⁹² Ebu Mansur, Muhammed b. Muhammed b. Mansur el-Maturidî, *Te'vilatu'l Kur'an* (İstanbul; Mizan yayıncılık 2006), 5: 117.

2.4.2. İmam Eş'ârî'nin Yorumu

Sünnî kelâmının önemli isimlerinden Ebu'l-Hasen el-Eş'ârî (v.324/936) hudûsü ele alırken insanoğlunun bir damla meniden yaratıldığına dair geçen ayetteki tedriciliği esas almak suretiyle bir delillendirme yoluna gitmiştir. O'nun Allah'ın varlığını ispatlama metodunda ortaya koyduğu görüş İmam-ı Âzam, Ebu Hanife (v.150/767)'nin görüşüne büyük ölçüde benzemektedir. Şu kadarı var ki Ebu Hanife âlemdeki değişikliği esas alırken Eş'ârî özelde insanı ele almak suretiyle söz konusu tedriciliğe işaret etmektedir. (klavuz, ulvi murat, islam kelâmında kozmolojik delil,⁶⁵) Gazalî öncesi Eş'ârî kelâmının önemli isimlerinden birisi olan imam'ul Farameyn el-Cüveynî (v.478/1085) Hz. İbrahim'in en'âm suresinde yıldızların ilah olamayacaklarına dair kullandığı delille Eş'ârî'nin delilini irtibatlandırmaktadır. Cüveynî, öncelikle insanın bir damla meniden yaratıldığı görüşünü teyit etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda O, her insanın bu gerçeği bildiğini ve kişinin, babasının varlığını da yine böylece açıklandığını beyan etmektedir. Şu halde bu geriye gidiş ya sonsuza dek sürecektir ki bu tesensülü gerektirir ve bu da muhaldir. Ya da ona bir başlangıç belirlemek gereklidir. Bir başlangıcın zorunluluğunun kanıtladıktan sonra bu başlangıcın tabiatın gereği olamayacağını, böyle olması için tabiatın kadim olması gerektiğini ifade etmektedir. Tabiatın bu kıdeme sahip olmadığına da şöyle açıklık getirmektedir: Eğer tabiat kadim ise tıpkı ilk seferde olduğu gibi, bir damla meni bulunmaksızın insanı varlık sahasına çıkarabilmesi gerekir.⁹³

Bundan sonra Cüveynî, Hz.İbrahim'in kavmi tarafından ilahlık atfedilen gök cisimlerinin, lutfе olmaksızın insanın varlık sahasına çıkmasını gerçekleştiremeyeceklerini ispata, gök cisimlerinin düzenli hareketlerinden insanın ortaya çıktığı iddiasını çürütmeye çalışmaktadır.⁹⁴

2.4.3. Razi'nin Yorumu

Bir sonraki tefsircimiz hayatının büyük bir bölümünü 12. yy. da yaşamış olan ve 1210 yılında vefat eden Fahreddin Razi'dir. Onun tefsir sitili belirgindir;

⁹³ Atalar, Hz. İbrahim Kıssasının Kelâm Bahisleri Açısından Tahlili, 32

⁹⁴ Atalar, Hz. İbrahim Kıssasının Kelâm Bahisleri Açısından Tahlili, 33.

çünkü O, yorumun yetkisini felsefi ve teolojik alana taşır. Müslüman tefsirinin geleneksel ve filolojik parçalarını felsefecilerin ve ilahiyatçılarkine tabi kılar(jaffer 2004) Bu yüzden onun yorumu diğerleriyle karşılaştırıldığında eşsizdir. Çünkü o döneminin felsefi ve teolojik tartışmalarının çoğunu tefsirinin içine dahil eder. Bu yaklaşım hala büyük ölçüde geleneksel tefsirden ödünç alırsa da onun yeni stili diğer tefsirlerde bulunmayan istisnai yorumlar yaratır.⁹⁵

Razi tefsirine Kuran'ın “Andolsun, daha önce de İbrahim'e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdik biz zaten onu biliyorduk” ayetiyle ne anlam ifade edilmek istendiğini inceleyerek başlar. O ayetin bu bölümünün, İbrahime peygamber olması açısından rehberlik verildiği ve gençken kendisine gerçeği kavrama yetisi verilmesi dahil olmak üzere, çok çeşitli yöntemlerle yorumlanabileceğini desteklemektedir.⁹⁶

⁹⁵ Younus Mirza, “Bir İkon Kırıcı Olarak Hz. İbrahim: Kur'an Tefsirleriyle Putların Tahribinin Anlaşılması”, trc. Mustafa Kurul, Süleyman Demirel üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17, (Şubat 2006) 2: 184.

⁹⁶ Mirza, “Bir İkon Kırıcı Olarak Hz. İbrahim: Kur'an Tefsirleriyle Putların Tahribinin Anlaşılması”, 184.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'de ve hadis kaynaklarında Allah'a olan bağlılığı, ihlâsı ve teslimiyeti ile örnek bir kişilik olarak tanınan Hz. İbrahim (a.s.), kendisinden sonra gelen peygamberlerin ve inananların atası olarak seçkin bir konuma sahiptir.

Kuran-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in hayatı; kronolojik bir sıra halinde anlatılmamıştır. Hz. İbrahim, aklî kıyaslamalar sonucunda ilah kavramına ulaşmış, tebliği sırasında karşılaşmış olduğu birçok zorluğa rağmen yolundan geri adım atmamıştır.

H.z.İbrahim, teslimiyet gösterip ve tevekkül ederek Allah'a olan inancından vazgeçmemiştir. Bu çalışmamızda ise bu örnek şahsiyetin "Vacibul Vucud" (varlığı kendiliğinden ve zorunlu olan zatın) Allah'a inanmayanlara karşı istidlal yoluyla ispatlaması hususu işlenmiştir.

Peygamberlerin davet metotları incelendiğinde onların kavimleriyle yapmış oldukları münazaralarda aklî deliller kullandıkları ve insanları aklî düşünceye sevk ettikleri görülmektedir. Bunun en somut örneklerini Hz. İbrahim'in ıspat-ı vâcibinde görmekteyiz.

Gök cisimlerinin ilahlaştırıldığı bir toplumda; yıldızın, ayın ve güneşin belirli bir vakitte zuhur edip daha sonra ortadan kaybolmaları sebebiyle ilah vasfını taşıyamayacağını aklı ile tesbit eden Hz. İbrahim (a.s.), kavminin inanç sistemini şekillendirerek tapmakta oldukları putları kırıp insanları akletmeye, hiçbir şekilde fayda ya da zarar veremeyen bu putların ilahlık kavramı taşıyamadıklarını öne sürüp düşünmeye sevk etmiştir. Dikkatleri üzerine çeken olay şudur ki Hz. İbrahim (a.s.) sadece nasihatle hakikati anlatmakla yetinmeyip rasyonalist bir yaklaşım sergileyerek somut olaylar doğrultusunda kavmini düşünmeye ve hak yolu bulmaya yönlendirmiştir.

Kavmi sadece gök cisimlerini ilahlaştırmayıp dönemin kralını da ilah kabul etmekteydi. Hz. İbrahim ile Nemrud arasında geçen diyalog da Nemrut'un ilahlık iddiasında bulunması üzerine "İlah" olabilmenin kainattaki her şeye mutlak olarak güç yetirebilmeyi gerektirdiğini, Nemrut'un ise böyle bir güce sahip olmayışını ortaya koyarak muhatabını aciz bırakması ve insanoğlunun Allah inancına ulaşırken sahip olması gereken temel parametreye işaret etmesi adına önem arz etmektedir. Hz.

İbrahim (a.s.) ile Nemrut arasındaki mücadelede Hz. İbrahim'in tartışmaya girmek yerine kesin deliller ortaya koyduğunu görmekteyiz. Kendisinin de öldürüp diriltebileceğini savunan Nemrut, Hz. İbrahim'in "Şüphesiz Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene!" sözüne karşılık şaşırıp kalmıştır. Böylece İbrahim (a.s.) düşmanının zihninde en ufak bir şüphe bile bırakmayacak kadar net bir delille muhatabına Allah'ın güç ve kuvvetini anlatmıştır.

Enam suresinin 75 ve 79 ayetlerinde sırasıyla Hz. İbrahim (a.s.)'in önce yıldız sonra aya daha sonra da güneşe "Budur, benim Rabbim!" dediği ve daha sonra bunlardan vazgeçtiği anlatılmaktadır. İbrahim (a.s.)'in bu yaklaşımı bazı âlimler tarafından zahiri manada yorumlanmaktadır. Peygamberler için geçici de olsa böyle bir ithamda bulunmak doğru olmasa gerek. Çünkü yıldız, ayı, güneşi geçici de olsa ilah kabul etmek küfürdür. Bu durum, peygamberin günahattan korunmuş ismet sıfatıyla çelişir. Dolayısıyla Hz. İbrahim (a.s.), ne ilk defa gök cisimlerini görmüş ne de onlara ilah nazarıyla bakmıştır. O, sadece kimilerine Rabbi'ni ispatlamak için tapmakta oldukları putlar yanlışlığını ortaya koyup akla dayalı tedrici bir usulle Allah'ın varlığını ispatlamaktadır. Bu ispatlama yolunda kullanmış olduğu deliller göz önüne alınarak kelim âlimleri hudus delilinin ilk kullanım biçimi olarak Hz. İbrahim (a.s.)'in delilini öne sürerler.

Hz. İbrahim (a.s.) kendisine vahy edilene hiçbir şüphe duymadan tahkiki bir iman ile inanmış, inancını Allah'ın istediği boyutta yaşamıştır. O doğumundan ölümüne kadar Rabbi'nin emrinde yaşamış ona hakkıyla kulluk etmiş ve bunun mükafatı olarak da Allah'ın dostluğunu kazanmıştır.(Nisa 4/125) Hiç inananı olmadığı sıralarda bile bir birey olarak tek başına bir ümmet olduğunu kanıtlamıştır. Hz. İbrahim (a.s.), hem inancını delillendirmede kullandığı yöntem ve metoduyla hem de inancı gereği ortaya koyduğu teslimiyet ve tevekkülüyle takdire şayan örnek bir şahsiyettir. Onun bu örnek yaşantısı, ben merkezli bir hayatı yaşamaya yönlendirilen modern dönem insanı tarafından mutlak surette dikkate alınıp yaşamlara sentezlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Ardoğan, Recep. *Delillerden Temellere*. 1. Baskı. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 2014.
- Atalar, Gül. “Hz. İbrahim Kıssasının Kelâm Bahisleri Açısından Tahlili”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2009.
- Aydın, Mehmet. “Hz. İbrahim (a.s.)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 24 (Eylül 1990): 547-582.
- Aygün, Fatma. “Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim’de Hz. İbrahim ve İnsanlığa Mesajı”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Bayraklı, Bayraktar. *Mukayeseli Eğitim Felsefe Sistemleri*. İstanbul: Sidre yayıncılık, 2002.
- Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Çelik, Mehmet Mübarek. “Kur’an-ı Kerim’e Göre Hz. İbrahim”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998.
- Deniz, Gürbüz. “Gaybı Tecrübe Eden Adam Hz. İbrahim”. *Samsun’da Kur’an Günleri 11. Kur’an Sempozyumu Kur’an ve Risalet (Samsun 25-26 Ekim 2008)*. Ed. 203-214. Ankara: Fecr Yayınları, 2009
- Esen, Muammer. “Hz. İbrahim’in İmanı ve Tevhid Mücadelesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 52/2 (2011): 111-128.
- Fersahoğlu, Yaşar. *Kur’an’da Zihin Eğitimi*. İstanbul: Ma’rifet Yayınları, 1998.
- Harman, Ömer Faruk. “İbrahim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 272-273. İstanbul: TDV yayınları, 2000.
- Hökekleli, Hayati. “Fıtrat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 47-48 İstanbul: TDV yayınları, 1996.

- Gazzalî, Ebu Hamid Muhammed. *el-İktisâd fi'l itikâd*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1414/1994.
- Gazzali, Ebu Hamid Muhammed. *İhyau Ulûmi'd-din*. İstanbul: Dersââdet, 1321.
- Günaltay, Mehmed Şemseddin. *Felsefe-i Ülä*. haz. Nuri Çolak. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- Gündüz, Şinasi. *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Samsun: Hikav yayınları, 1998.
- Güneş, İlhan. “*Muhammed Hamdi Yazır'a Göre Allah'ın Varlığının Delilleri İsbât-ı Vâcib Konusu*”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1995.
- Gürel, Ramazan. “*Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Hz. İbrahim (a.s.)*”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.
- Kaya, Mahmut. “İmkân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 224 İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kesgin, Esra. “*Hz. İbrahim'de Allah İnancı ve Din Duygusu*”. Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2013.
- Koca, Ferhat. “İstidlâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 323. İstanbul: TDV yayınları, 2001.
- Köksal, Mehmet Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: T.D.V. Yayınları, 2013.
- Kutlu, Sönmez. *İmam Maturidî ve Maturidîlik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidîlik Mezhebi*. Ankara: seçki Kitabiyat, 2003.
- Küçükahmet, Leyla. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegema Yayıncılık, 2001.
- Mâtür'idî, Ebû Mansûr. *Kitabü't-Tevhid*. Terc: Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayıncılık, 2016.
- Mâtür'idî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mansur. *Te'vilatu'l-Kur'an*. İstanbul: Mizan Yayıncılık, 2006.

- Mirza, Younus. “Bir İkon Kırıcı Olarak Hz. İbrahim: Kur’an Tefsirleriyle Putların Tahribinin Anlaşılması”. trc. Mustafa Kurul. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17 (Şubat 2006): 175-198.
- Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*. Ankara: T.D.V. Yayınları, 1991.
- Pak, Zekeriya. “Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi? En-Âm 74-83’teki İbrahim Kıssasına Tarihî Gerçeklik Açısından Bir Bakış”. *Ekev Akademi Dergisi*. 7/14 (2003): 59-78.
- Polatoğlu, Enver. “*Kur’an’da ve Tevrat’ta Hz. İbrahim’in İnanç Konusundaki Akılcı Tutumu*”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.
- Sönmez, Vecihi. “Hz. İbrahim’in Tabi Olduğu Hak Din Ve Tevhidi İspat Metodu”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12/1 (2010): 147-192.
- Şehristani, Muhammed ibn Abdülkerim. *el-Milel ve n-Nihal*. Kahire: 1968.
- Şimşek, Sait. “ Hz. İbrahim’in Tevhid Mücadelesi”. *1.Hz. İbrahim Sempozyumu (Şanlıurfa 17-18 Ekim1997)*. Ed. Ali Bakkal. 79-89. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2007.
- Tabbâra, Afif Abdulfettah. *Kur’an’da Peygamberler ve Peygamberimiz*. İstanbul: Milli Gazate, 1998.
- Topaloğlu, Bekir. *İslâm Kelâmcularına ve Filozoflarına Göre Allah’ın Varlığı*. 8. Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1998.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi Giriş*, 5.bs. İstanbul: Damla Yayınları, 1996.
- Topaloğlu, Bekir vd. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Usta, Mustafa. *Divan-ı Kebirde Mevlana’nın Eğitim Görüşü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2003.
- Yağız, Abdullah. “*Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın Varlığı ve Vahdaniyetine Dâir İstidlâl Çeşitleri*”. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996.

Yar, Erkan. “Hz. İbrahim ve Akılcı Metodu”. *Kelam Araştırmaları Dergisi*. 4/2 (2006): 87-104.

Yavuz, Yusuf Şevki. *Kur’an-ı Kerim’de Tefekkür ve Tartışma Metodu*. Bursa: İlim ve Kùltür Yayınları, 1983.

Yiğit, İsmail. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004.

